

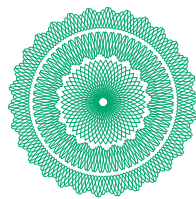
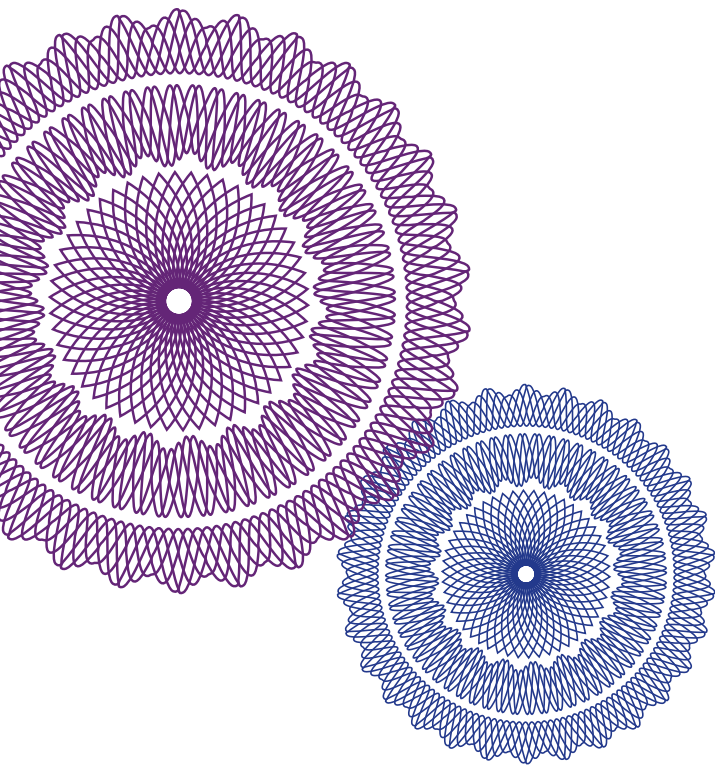
Barne- og
likestillingsdepartementet

Handlingsplan

Trygghet, mangfold, åpenhet

Regjeringens handlingsplan mot diskriminering på grunn av seksuell
orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk
2017–2020

Trygghet, mangfold, åpenhet

Regjeringens handlingsplan mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk
2017–2020

Foto: Tine Poppe

Forord

Regjeringen har som mål å sikre lhbt-personers rettigheter, bidra til åpenhet og aktivt motarbeide diskriminering. Dette er bakgrunnen for arbeidet med planen vi nå presenterer.

Planen har over 40 tiltak som dekker en rekke samfunnsområder. Det legges opp til en gjennomgående innsats for å få utviklet og spredt mer kunnskap om lhbt-personers utfordringer og hvordan både myndigheter, virksomheter og tjenester kan yte best mulig hjelp og støtte. Lhbt-barn kan møte mange utfordringer både hjemme, på skolen og på fritiden. Derfor er det viktig at skoler og barnehager får bedre kompetanse om unge lhbt-personer.

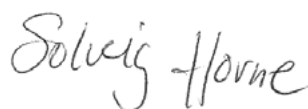
Regjeringen tar også et tydeligere grep mot hatkriminalitet og vold. Vi bedrer registreringsrutiner og statistikk slik at mørketallene blir lavere. Politiet skal ta i bruk en ny veileder som vil gjøre dem bedre rustet til å fange opp og håndtere hatkriminalitet. Det skal også gjennomføres en aktiv innsats overfor

ulike grupper som kan være lite synlige og personer som har flere minoritetsstatuser.

Denne planen hviler på bred kunnskap og stort engasjement hos en rekke organisasjoner og personer. Jeg vil derfor rette en stor takk til alle som har bidratt til planen gjennom solide innspill og forslag.

Jeg håper mange vil bidra til at tiltakene i planen blir gjennomført, sammen med regjeringen og alle berørte myndigheter.

Oslo, 21. juni 2016

Solveig Horne
Barne- og likestillingsminister

Innhold

● Forord	5
Tiltaksoversikt	8
● Innledning	16
Begreper	17
Andre initiativer som berører denne handlingsplanen	18
Gjennomføring av planen	19
● Kunnskap og forskning	22
Bakgrunn for myndighetenes forskning om seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk	23
Kunnskapsstatus	23
Forskning og utvikling	24
Dokumentasjon og formidling	25
● Samarbeid med sentrale organisasjoner	28
● Trygge nærmiljø og offentlige rom	32
Barn, ungdom	33
Barnevern	33
Barnehage og skole	34
Idrett	38
Arbeidsliv	38
Hatefulle ytringer	40
Hatkriminalitet	40

● Likeverdige offentlige tjenester	42
Tverrgående tiltak i staten	43
Innsats på lokalt/regionalt nivå	44
Helse og omsorg	45
Forsvar	48
● Usynlig eller mellom alle stoler	50
Trans, interkjønn og annen kjønnstematikk	51
Unge lhbti-personer med funksjonsnedsettelse	52
Lhbti-personer med innvandrerbakgrunn	52
På asylområdet skal myndighetene sørge for	52
● Internasjonal innsats	58
Kapittel 1. Formål og virkeområde	67
Kapittel 2. Forbud mot diskriminering	67
Kapittel 3. Aktivt likestillingsarbeid	68
Kapittel 4. Supplerende regler i arbeidsforhold	68
Kapittel 5. Håndheving, bevisbyrde og reaksjoner	69
● Litteraturliste	72

Tiltaksoversikt

NUMMER	TILTAK	HOVEDANSVARLIG DEPARTEMENT
KUNNSKAP OG FORSKNING		
Forskning og utvikling		
1a.	Fullføre arbeidet med indikatorer på feltet.	Barne- og likestillingsdepartementet
b.	Tilrettelegge for analyseprosjekter basert på holdnings- og levekårsdataene om skk-temaer som er innsamlet av Uni Research Helse Bergen.	Barne- og likestillingsdepartementet
c.	Forskning om regnbuefamilier. Betydningen av nære relasjoner for lhbti-personer. Kartlegge familieformer og nære relasjoner blant lhbti-personer med utgangspunkt i et livsløpsperspektiv.	Barne- og likestillingsdepartementet
d.	«Mellom alle stoler»: Det skal gjennomføres primært kvalitative studier av levekår og utfordringer blant ulike grupper som er lite synlige/faller mellom de store gruppene lesbiske, homofile, bifile, transpersoner og interkjønnede. Det er aktuelt å se nærmere på interkjønngruppen, lhbti-personer med funksjonsnedsettelse, lhbti-personer med innvandrerbakgrunn lhbti-personer i de nasjonale minoritetene, sex-arbeidere blant lhbti-personer og BDSM/fetisjister blant lhbti-personer.	Barne- og likestillingsdepartementet
e.	Prinsippet om at seksuell orientering og kjønnsidentitet normalt skal inkluderes i nye undersøkelser innarbeides i BLDs FoU-strategi.	Barne- og likestillingsdepartementet
f.	Buudir skal legge til rette for et årlig forskerforum som kan bidra til god kvalitet på forskningen på feltet og etablere gode metodestandarder.	Barne- og likestillingsdepartementet
g.	Buudir skal utvikle og distribuere en veileder med anbefaling om beste praksis for utforming av undersøkelser som inkluderer skk-tematikk. Veilederen bør adressere utfordringer og anbefale «beste praksis» omkring spørsmål om personvern, utforming av spørsmål, spørreskjema, utvalgsstørrelse med mer.	Barne- og likestillingsdepartementet
h.	I nasjonale undersøkelser som gjennomføres/bestilles av myndighetene bør spørsmål om seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk vurderes inkludert når det kan være relevant i dataanalysen, herunder i undersøkelser om læringsmiljø i skolen, vold, arbeidsliv og arbeidsmiljø. Det skal tas nødvendige hensyn til personvern og beste praksis skal legges til grunn, jf. tiltak 1g).	Alle

NUMMER	TILTAK	HOVEDANSVARLIG DEPARTEMENT
Dokumentasjon og formidling		
2	Støtte til Skeivt arkiv, lokalisert ved Universitetet i Bergen.	Kunnskapsdepartementet
SAMARBEID MED ORGANISASJONENE		
3	Videreføre ordningen med tilskudd til organisasjoner og aktiviteter som bidrar til bedre levekår og livskvalitet blant lhbti-personer.	Barne- og likestillingsdepartementet
TRYGGE NÆRMILJØ OG OFFENTLIGE ROM		
Barn, ungdom		
4a.	Ung.no skal tilby lhbti-ungdom relevant informasjon når de møter sine utfordringer.	Barne- og likestillingsdepartementet
b.	Ung.no skal bidra til å normalisere ulike identiteter knyttet til kjønn og seksualitet.	Barne- og likestillingsdepartementet
c.	Ungdommenes bruk av «nultelinjetjenesten» på ung.no (spørretjenesten) "Spørsmål og svar" skal kartlegges. Hva trenger de hjelp til/ hva søker de råd og veiledning om.	Barne- og likestillingsdepartementet
5	Det skal videreutvikles og spres kompetanse om lhbti-temaer til medarbeiderne i familieverntjenesten.	Barne- og likestillingsdepartementet
Barnevern		
6a.	Det skal vurderes hvordan seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk kan integreres i grunnutdanningene som leder til arbeid i barnevernet i samråd med universitets- og høyskolesektoren.	Barne- og likestillingsdepartementet
b.	Bufdir vil, i samarbeid med FRI, evaluere Rosa kompetanse barnevern som grunnlag for videreutvikling av tiltaket.	Barne- og likestillingsdepartementet
c.	Bufdir vil videreføre arbeidet med å rekruttere flere lhbti-fosterforeldre.	Barne- og likestillingsdepartementet
7a.	Utvikle mer kunnskap om hvor mange lhbti-personer som er brukere av barnevernstjenester eller er fosterforeldre.	Barne- og likestillingsdepartementet
b.	Vurdere behovet for en gapanalyse av forholdet mellom lhbti-barns-/ungdoms behov og barnevernets tilbud.	Barne- og likestillingsdepartementet
c.	Utvikle mer kunnskap om barn som utfordrer kjønnsnormer og lhbti-barn som bor i barnevernsinstitusjoner og i fosterhjem, samt bedre kunnskapsgrunnlaget i barnevernstjenesten om hva som hjelper unge for å kunne ha det kjønnsuttrykket de ønsker.	Barne- og likestillingsdepartementet

NUMMER	TILTAK	HOVEDANSVARLIG DEPARTEMENT
Barnehage og skole		
8a.	<p>Regjeringen har sendt på høring lovforslag der det vil være en tydelig nulltoleranse mot alle former for mobbing, vold, diskriminering, trakassering og andre krenkelser – uansett diskriminerings- eller trakasseringsgrunnlag, det være seg kjønn, livssyn, funksjonsevne, seksuell orientering eller annet. Lovforslaget vil dersom det blir vedtatt blant annet innebære:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Aktivitetsplikt. En klar aktivitetsplikt for alle som jobber i skolen til å avdekke og håndtere mobbing og andre tilfeller der eleven ikke har det trygt og godt på skolen. Aktiviteten skal skje raskt. Den skjerpede aktivitetsplikten gjelder særskilt dersom en ansatt er den som mobber eleven. • Styrket klageadgang. Hvis skolen svikter kan elever og foreldre enkelt melde saken til fylkesmannen. Fylkesmannen skal raskt ta stilling til saken og følge opp til problemet er løst. • Dagbøter til de som ikke følger opp. Dagbøter kan ilegges kommuner som ikke følger fylkesmannens pålegg. Dette vil virke preventivt og tvinge fram aktivitet i de tilfellene det er nødvendig. 	Kunnskaps- departementet
b.	Regjeringen vil styrke kompetansen i barnehager, skoler og kommuner til å forebygge og håndtere mobbing. Det skal utvikles en kompetansepakke som kan tilpasses ulike behov i barnehagene og skolene. Skolene med høyest mobbetall skal få hjelp først, og størst ressurser skal settes inn på disse skolene.	Kunnskaps- departementet
c.	Regjeringen skal gjøre det enklere for mobbeofre og deres familier å få informasjon om hvordan de kan nå fram med sakene sine: <ul style="list-style-type: none"> • Det vil bli etablert en ny portal på internett som skal gjøre det enklere for barn, unge og foreldre å finne informasjon om tiltak mot mobbing. • Styrking av Barneombudet, slik at de kan støtte barn og unge i saker som er spesielt vanskelige, være en «vaktbikkje» overfor kommunene og styrke innsatsen for læringsmiljøet i barnehagene. • Ny telefon- og chattjeneste. Lavterskeltilbud for barn og unge som strever i mobbesaker og trenger noen voksne å snakke med. 	Kunnskaps- departementet
9	Det skal utvikles læringsressurser rettet inn mot lærerutdanningene om gruppebaserte fordommer.	Kunnskaps- departementet
10	De tverrfaglige temaene demokrati og medborgerskap, bærekraftig utvikling og folkehelse og livsmestring skal prioriteres i arbeidet med å fornye læreplanverket for grunnsopplæringen.	Kunnskaps- departementet
11	Ved igangsettelse av tiltak 12 om digital mobbing i tiltaksplanen En god barndom varer livet ut skal også lhbti-tematikken inkluderes.	Barne- og likestillings- departementet

NUMMER	TILTAK	HOVEDANSVARLIG DEPARTEMENT
12a.	I utarbeidelsen av ny rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver skal følgende tiltak i Meld. St. 19 (2015–2016) Tid for lek og læring. Bedre innhold i barnehagen ivaretas: Regjeringen vil tydeliggjøre i rammeplanen at barnehagen har ansvar for å utvikle barnas toleranse for et mangfoldig samfunn og dermed bidra til å demme opp for fordommer og diskriminering basert på kjønn, legning, funksjonsnedsettelse, etnisitet, kultur, religion og livssyn.	Kunnskapsdepartementet
b.	Stimulere til kompetansetiltak for å gi kompetanseheving for barnehageansatte vedrørende seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. Kompetansetiltak kan for eksempel være veiledningsmateriale i forbindelse med ny rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver og/eller kurs i regi av frivillige organisasjoner.	Kunnskapsdepartementet
Idrett		
13	Gjøre frivillige organisasjoner, herunder i idretten, kjent med § 14 om organisasjoners og utdanningsinstitusjoners plikt til å forebygge og forhindre trakassering og § 19 om arbeidsgivers aktivitetsplikt i lov om forbud mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.	Kulturdepartementet
Arbeidsliv		
14	Myndighetene vil vurdere å ta opp til drøfting i arbeidsgruppen om likestilling, under Arbeidslivs- og pensjonspolitisk råd, å inkludere innsats mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk i trepartssamarbeidet om likestilling i arbeidslivet.	Barne- og likestillingsdepartementet
15a.	Bufdir skal utvikle og spre enkle nettsider til bruk for arbeidsgivere, med eksempler på god praksis, presentasjonsmaler, nyttige verktøy med mer.	Barne- og likestillingsdepartementet
b.	Bufdir skal utvikle og gjennomføre samlinger for arbeidsgivere og arbeidstakerorganisasjoner gjennom planperioden, for å styrke kompetansen om bekjempelse av diskriminering på grunnlag av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk i arbeidslivet, legge til rette for erfaringsutveksling samt å presentere tilgjengelige ressurser og verktøy blant annet på internett, jf forrige pkt. Samlingene kan bla fokusere på hvordan skk kan integreres i virksomhetenes planer og strategier mot diskriminering og for mangfold.	Barne- og likestillingsdepartementet
Hatkriminalitet		
16a.	Definisjon og registreringsrutiner for hatkriminalitet skal være felles i alle landets politidistrikter.	Justis- og beredskapsdepartementet
b.	Politidirektoratet skal lage en veileder for politiets registrering av hatkriminalitet.	Justis- og beredskapsdepartementet

NUMMER	TILTAK	HOVEDANSVARLIG DEPARTEMENT
17	Større fagmiljøer og rom for spesialisering i politiet.	Justis- og beredskapsdepartementet
18	Vurdering av hatkriminalitetsbestemmelsene i straffeloven.	Justis- og beredskapsdepartementet
19	Det skal regelmessig offentliggjøres statistikk som viser utviklingen for hatkriminalitet fra anmeldelse gjennom alle ledd i straffesakskjeden	Justis- og beredskapsdepartementet
LIKEVERDIGE OFFENTLIGE TJENESTER		
Tverrgående tiltak i staten		
20a.	Kommunal- og moderniseringsdepartementet vil samarbeide med virksomhetene om å utvikle tiltak som skal bidra til å oppfylle den nye arbeidsgiverstrategien i staten, herunder delstrategiene om rekruttering og et inkluderende arbeidsmiljø.	Kommunal- og -moderniseringsdepartementet
b.	Krav til offentlige myndigheter/arbeidsgivere i Lov om forbud mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk, skal imøtekommes. Den enkelte statlige virksomhet må derfor finne gode, konkrete løsninger for hvordan virksomheten, både som myndighetsutøver og som arbeidsgiver, skal «arbeide aktivt, målrettet og planmessig for likestilling og mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk,» slik loven krever.	Alle
21	BLDs veileder til statens utredningsinstruks, Konsekvenser for likestilling, skal oppdateres slik at den samsvarer med kravene i diskrimineringslovgivningen, herunder lov om forbud mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.	Barne- og likestillingsdepartementet
Innsats på lokalt/regionalt nivå		
22a.	Bufdir skal utvikle og spre enkle nettsider til bruk for fylkeskommuner, kommuner og kommunale virksomheter, med eksempler på god praksis, presentasjonsmaler, nyttige verktøy med mer.	Barne- og likestillingsdepartementet
b.	For å styrke lokal kompetanse om ikke-diskriminering skal det utvikles og gjennomføres en serie av regionale samlinger.	Barne- og likestillingsdepartementet
c.	Det skal gjennomføres et årlig fagmøte med fylkesmennene om likestilling og ikke-diskriminering. Fagmøtet vil ha som formål å styrke fylkesmennenes kompetanse på likestillingsfeltet, inkludert seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk, og sørge for likeverdige offentlige tjenester også for lhbt-personer.	Barne- og likestillingsdepartementet
Helse og omsorg		
23	Øke bevissthet og kompetanse om lhbt-tematikk i helse- og omsorgstjenesten.	
24	Tilrettelegge for lavterskeltilbud og likepersontiltak.	
25	Utarbeide og gjennomføre ny samlet strategi for seksuell helse	

NUMMER	TILTAK	HOVEDANSVARLIG DEPARTEMENT
26	<p>«Målrettet innsats for å redusere helseforskjeller mellom lhbti-personer og den øvrige befolkningen.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Arbeidet for å øke testfrekvens, redusere nysmitte og sikre optimal behandling av seksuelt overførbare infeksjoner må målrettes slik at man når grupper med høy risiko. Dette arbeidet vil bli fulgt opp i strategi for seksuell helse. • Generell informasjon om betydningen av kreft-screeningsprogrammer må tilpasses slik at disse fanger opp grupper av befolkningen som er underrepresentert ved test. • Det vises for øvrig til Handlingsplan for forebygging av selvmord og selvskading og til Opptrappingsplan mot rus for omtale av hhv. selvmordsforebyggende og rusforebyggende tiltak som kan være aktuelle for gruppen.» 	
27	Videreutvikle de faglige rammene for behandling av kjønnsdysfori og kjønnsinkongruens.	Helse- og omsorgsdepartementet
Forsvar		
28a.	Deltakelse på Oslo Pride Park og Parade.	Forsvarsdepartementet
b.	Samarbeid med FRI og LHBT-senteret i Bufdir.	Forsvarsdepartementet
c.	Internasjonalt samarbeid med NATO og nordiske land.	Forsvarsdepartementet
d.	Kunnskap om seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk integreres i Forsvarets etikkutdanning «Holdninger, etikk og ledelse» (HEL).	Forsvarsdepartementet
USYNLIG ELLER MELLOM ALLE STOLER		
Trans, interkjønn og annen kjønnsstatistikk		
29a.	Utvikle forskningsbasert kunnskap om situasjonen for interkjønnpersoner i Norge, med forslag til det videre arbeid, jf. omtale under tiltak 1d) i kapittel om kunnskap og forskning.	Barne- og likestillingsdepartementet
b.	Legge til rette for en lavterskel møteplass for interkjønnpersoner, for eksempel i regi av en organisasjon eller v/LHBT-helsestasjon for ungdom i Oslo.	Barne- og likestillingsdepartementet
c.	Identifisere utfordringer og eventuelle tiltaksbehov på basis av gjennomført kunnskapsinnhenting og kontakt med representanter for gruppen.	Barne- og likestillingsdepartementet
30	Spørsmålet om rett til nye attester/vitnemål etter bytte av juridisk kjønn skal vurderes.	Barne- og likestillingsdepartementet
Unge lhbti-personer med funksjonsnedsettelse		
31a.	Informasjon som unge personer med funksjonsnedsettelse ønsker om funksjonsnedsettelse, seksualitet og lhbti-spørsmål, innarbeides i temaområdene til ung.no, og i ung.no sin spørsmål- og svartjeneste. Tjenesten må utformes slik at den kan besvare spørsmål som lhbti-ungdom har behov for å få svar på.	Barne- og likestillingsdepartementet

NUMMER	TILTAK	HOVEDANSVARLIG DEPARTEMENT
b.	Kompetanse om personer med funksjonsnedsettelse og lhbti-problematikk må formidles til familievernkontor og krisesentre.	Barne- og likestillingsdepartementet
Lhbti-personer med innvandrerbakgrunn		
32	Regjeringen vil på egnet tidspunkt vurdere om det kan være hensiktsmessig å prioritere lhbti-personer som en av flere prioriterte grupper ved uttak av kvoteflyktninger	Justis- og beredskapsdepartementet
33	Heve kompetansen på lhbti- feltet blant intervjuere i asylsøknadsprosessen.	Justis- og beredskapsdepartementet
34a.	Identifisere og heve kompetansen til utvalgte asylmottak om kjønns mangfold, seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. Produsere veileder og kompetansehevingsprogram for asylmottak.	Justis- og beredskapsdepartementet
b.	Utrede hva som skal til for at lhbti-personer opplever asylmottak som trygge, og gjennomføre aktuelle tiltak for lhbti-personer mens de er i asylmottak. Iverksetteinformasjonsarbeid rettet mot hele gruppen asylsøkere.	Justis- og beredskapsdepartementet
c.	I samband med tiltaket om å heve kompetansen ved asylmottak, vil Bufdir vurdere å utvikle et kompetansehevingsprogram rettet mot ansatte i omsorgssentre som jobber med enslige mindreårige asylsøkere (EMA) under 15 år.	Barne- og likestillingsdepartementet
35	IMDi skal ved bosetting ta hensyn til de spesielle utfordringene lhbti-flyktninger kan stå overfor.	Justis- og beredskapsdepartementet
36	Mer informasjon om lhbti i introduksjonsordningen og i undervisning i samfunnskunnskap og skoloring av programrådgivere i kommuner.	Justis- og beredskapsdepartementet
37	Bedre opplæring av- og informasjon til minoritetsrådgivere, de ansatte ved bo- og støttetilbudet for ungdom over 18 år som er utsatt for tvangsekteskap, vold eller begrensninger i sin frihet og de som jobber med nettstedet ung.no.	Justis- og beredskapsdepartementet
38a.	Lhbti-temaer tas opp i forbindelse med den årlige integreringskonferansen mellom myndighetene og innvandrorganisasjonene, og de forberedende regionale innspillmøtene.	Justis- og beredskapsdepartementet
b.	Legge til rette for holdningsskapende arbeid rettet mot innvandrerbefolkningen om lhbti-personer, blant annet gjennom samarbeid med organisasjonene Skeiv Verden og SEIF.	Justis- og beredskapsdepartementet
Lhbti-personer med samisk tilhørighet		
39a.	Dokumenter og verktøy som blir utviklet som følge av denne planen, overfor kommuner og arbeidsliv, oversettes til et samisk språk.	Barne- og likestillingsdepartementet

NUMMER	TILTAK	HOVEDANSVARLIG DEPARTEMENT
b.	Myndighetene vil ta initiativ til et samarbeid med Sametinget og samiske institusjoner med sikte på videreføring og utvikling av tiltak som kan bidra til at lhbti-personer med samisk bakgrunn opplever større grad av åpenhet og inkludering, herunder i det samiske samfunnet.	Barne- og likestillingsdepartementet
INTERNASJONAL INNSATS		
40a.	Støtte menneskerettighetene til lhbti-personer i utenriks- og utviklingspolitikken	Utenriksdepartementet
b.	Opprettholde og etablere allianser med nasjonale og internasjonale lhbti-organisasjoner	Utenriksdepartementet
c.	Støtte organisasjoner og tiltak som fremmer menneskerettighetene til lhbti-personer	Utenriksdepartementet
d.	Inkludere innsats for å styrke lhbti-personers rettigheter innen den internasjonale utdanningssatsingen	Utenriksdepartementet
Innsats i Europa		
41a.	Norge vil fremme og synliggjøre lhbti-rettigheter i Europarådets komitéstruktur og støtte Europarådets arbeid med likestilling og ikke-diskriminering knyttet til seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.	Barne- og likestillingsdepartementet
b.	Norge viderefører sin deltakelse i European Governmental LGBTI Focal Points Network og deltakelse på høyt nivå i det uformelle ministermøtet tilknyttet IDAHO-arrangementet.	Barne- og likestillingsdepartementet
c.	Norge vil vurdere å tilby seg å være vertskap for et møte i the European Governmental LGBTI Focal Points Network, eller et IDAHO-arrangement, i løpet av planperioden.	Barne- og likestillingsdepartementet
42a.	Følge opp og støtte Europakommisjonens initiativ om likestilling for lhbti, gjennom aktivt samarbeid med EUs medlemsland i Europakommisjonens høynivågruppe og deltagelse i EUs ekspertseminarer om lhbti-rettigheter.	Barne- og likestillingsdepartementet
b.	Norge vil vurdere å yte samarbeid og støtte til land som ønsker å benytte EØS-midlene til å styrke lhbti-likestilling og rettigheter.	Barne- og likestillingsdepartementet
c.	Det vil bli vurdert nærmere om og eventuelt på hvilken måte Norge kan ta del i og omfattes av EU/FRA's (Fundamental Rights Agency) komparative undersøkelser om ulike menneskerettighets-spørsmål, blant annet undersøkelser som omfatter skk-temaer.	Barne- og likestillingsdepartementet
43	Det skal vurderes hvordan Norge, eventuelt sammen med øvrige nordiske land, kan bidra til at det nordiske likestillingssamarbeidet kan utvides til også å omfatte innsats mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.	Barne- og likestillingsdepartementet

Innledning

Tidslinjen viser noen milepæler og illustrerende eksempler, men historien er selvsagt mer kompleks og mangfoldig. Tidslinjen er utarbeidet av Skeivt arkiv. Skeivt arkiv tar vare på, dokumenterer og formidler skeiv historie, og er en del av Avdeling for spesialsamlinger ved Universitetsbiblioteket i Bergen: www.skeivtarkiv.no

Regjeringen har som mål å sikre lhbti-personers rettigheter, og å motvirke diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. Forskning viser at det fremdeles er behov for å styrke lhbti-personers rettigheter og livskvalitet, endre holdninger og bekjempe hatefulle ytringer og hatkriminalitet mot disse gruppene.

På denne bakgrunn har regjeringen utarbeidet en handlingsplan for perioden 2017-2020, som skal medvirke til at lhbti-personer skal kunne oppleve samfunnet som trygt og inkluderende.

Planen har følgende tre innsatsområder:

- trygge nærmiljø og offentlige rom
- likeverdige offentlige tjenester
- bedre livskvalitet for særlig utsatte grupper

I årene som kommer blir det viktig å opprettholde et godt samarbeid mellom myndigheter og organisasjonene som jobber med seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.

Mange land har fremdeles store utfordringer knyttet til lhbti-personers grunnleggende rettigheter og levekår. Norge har hatt et tydelig internasjonalt engasjement for å bedre lhbti-personers rettigheter og levekår. Dette skal videreføres gjennom denne handlingsplanen.

Både organisasjoner som jobber med seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk og de mest berørte departementer har vært involvert i arbeidet med planen. Det ble i november 2015 gjennomført et innspillsmøte der politikere fra ulike departementer møtte organisasjonene, forskere og andre eksperter for å diskutere utfordringer og mulig innsats framover. Selv om planen ikke dekker alle forslag og ideer, er innspillene fra dette møtet en viktig del av grunnlaget for arbeidet.

1000 • RAGR

I det førkristne Norge er mannlig ære viktig, og det er en grov fornærmelse å beskyldre en mann for å være «feminin» eller «ragr». Det er den «passive» parten i et likekjønnet forhold mellom menn som er stigmatisert, ikke forholdet i seg selv.

Planen oppsummerer og reflekterer den kunnskapen vi har i 2016 om situasjonen for lhbti-personer og om holdninger i det norske samfunnet til ulike seksuelle orienteringer, kjønnsidentiteter og kjønnsuttrykk. Tiltakene knytter seg til utfordringer som er avdekket, og planen angir flere områder der det er behov for å skaffe mer kunnskap.

Parallelt med denne planen arbeider regjeringen med å samle dagens ulike diskrimineringslover i én ny lov, blant annet for å bedre vernet mot sammensatt diskriminering, og å styrke håndhevsapparatet.

Begreper

I denne planen benyttes gjennomgående forkortelsene *lhbti* og *skk*. Lhbti står for lesbisk, homofil, bifil, transperson og interkjønn. *Interkjønn* er en oversettelse til norsk av det engelske ordet intersex. Forkortelsen lhbti benyttes av en rekke internasjonale organisasjoner, som FN, Europarådet og EU. I noen sammenhenger i handlingsplanen brukes bokstavkombinasjonene lh, lhb eller lhbt, når vi ikke viser til til alle grupper.

Skk er en forkortelse for Seksuell orientering, Kjønnsidentitet og Kjønnsuttrykk.

Interseksjonalitet, viser i denne planen til hvordan en persons lhbti-status kan innvirke og samspille med for eksempel alder, kjønn, funksjonsevne eller etnisitet. *Sammensatt diskriminering* dekker omtrent de samme mekanismene.

I tillegg til de nevnte forkortelsene vil det i denne handlingsplanen bli brukt begreper som interkjønn, skeiv, trans*, kjønnsinkongruens med flere. Disse vil man stort sett kunne finne en forklaring på i begrepsoversikten i vedlegg 1.

1200 • FREDLØS

I Gulatingsloven fra omkring 1170 står det: «Um to karmenn blandar seg med kvarandre og vert sannskyldige i det, då er dei begge ubotamenn (fredløse)».

Andre initiativer som berører denne handlingsplanen

Høring om felles likestillings- og diskrimineringslov

Barne- og likestillingsdepartementet har hatt på høring et forslag om å samle diskrimineringsloven om seksuell orientering og de tre andre likestillings- og diskrimineringslovene i én felles likestillings- og diskrimineringslov. En felles lov vil gjøre regelverket mer oversiktlig enn i dag, gjøre det tydeligere hvilke rettigheter og plikter man har, være lettere å håndheve og dermed gi et mer effektivt diskrimineringsvern.

Mange av dagens bestemmelser videreføres i forslaget til ny lov, men det er også flere av forslagene som vil bidra til å styrke dagens diskrimineringsvern. Dette gjelder blant annet den foreslåtte bestemmelsen som sier at læremidler og undervisning skal bygge på likestilling og ikke-diskriminering og gjelde alle lovens diskrimineringsgrunnlag. Det er også foreslått at loven tydelig skal slå fast at det er et særlig strengt forbud mot diskriminering i arbeidslivet og at diskriminering som skyldes kombinasjoner av ulike diskrimineringsgrunnlag (for eksempel både seksuell orientering og etnisitet) er forbudt.

Lov om endring av juridisk kjønn

Regjeringens forslag til Lov om endring av juridisk kjønn ble vedtatt av Stortinget våren 2016. Forslaget bygger på en rapport fra 2014 fra en ekspertgruppe tilknyttet Helse- og omsorgsdepartementet, og en rapport utarbeidet av en arbeidsgruppe av representanter fra Helse- og omsorgsdepartementet, Finansdepartementet, Justis- og beredskapsdepartementet og Barne- og likestillingsdepartementet.

Loven om endring av juridisk kjønn innebærer følgende:

- Det skal ikke lenger stilles krav om en bestemt diagnose eller medisinsk behandling for å få endret hvilket kjønn en person er registrert med i folkeregisteret (juridisk kjønn). Personer som opplever å tilhøre et annet kjønn enn de er registrert med, skal ha rett til å endre dette basert på egen opplevelse av kjønnsidentitet.
- Personer som har fylt 16 år skal selv kunne søke om endring av juridisk kjønn.
- Barn og unge mellom 6 og 16 år skal kunne søke om å endre juridisk kjønn sammen med sine foreldre. Dersom foreldrene har felles foreldreansvar, men søknaden fremmes sammen med bare en av dem, kan det juridiske kjønn likevel endres dersom dette er til barnets beste. I slike tilfeller skal søknaden behandles av Fylkesmannen i Oslo og Akershus.
- Søknader om å endre juridisk kjønn skal behandles av skattekontoret (folkeregistermyndigheten).
- Endring av juridisk kjønn og endring av navn henger ofte tett sammen. Aldersgrensen for å endre navn etter navneloven, er senket fra 18 til 16 år.

Andre prosesser som berører denne handlingsplanen

Handlingsplanen supplerer flere pågående politiske initiativer fra regjeringen:

- Helse- og omsorgsdepartementet er i ferd med å gjennomgå behandlingstilbudet til personer med ulike typer kjønnsstatistikk, med sikte på mulige tilpasninger og forbedringer. Se nærmere i avsnittet om utvikling av (...) *faglige rammer for helsetilbud for personer med kjønnsdysfori og kjønnsinkongruens*, under Helse og omsorg i kapittel om Likeverdige offentlige tjenester.

1687 • CHRISTIAN VS NORSKE LOV

Christian Vs Norske Lov innfører strenge forbud mot en rekke seksuelle handlinger, og er direkte basert på de gammeltestamentlige Moselovene.

- I november 2015 lanserte regjeringen en politisk erklæring mot hatefulle ytringer som skal følges opp med en egen strategi. Arbeidet med strategien koordineres av Barne- og likestillingsdepartementet, og den skal etter planen legges fram høsten 2016. Se mer utfyllende omtale i eget avsnitt i kapittel om Trygge nærmiljø og offentlige rom.
- NOU 2015:2 *Å høre til. Virkemidler for et trygt psykososialt skolemiljø*, gjennomgikk hele tiltaksapparatet knyttet til psykososialt skolemiljø. I kjølvannet av denne utredningen vil regjeringen blant annet foreslå en ny lov om mobbing. Se nærmere omtale under Skole og barnehage i kapittel om Trygge Nærmiljø og offentlige rom.
- En styrket kommunal psykisk helsetjeneste vil fra 2020 blant annet ha krav om psykologkompetanse. Dette vil være et viktig tilbud også til lhbt-personer som opplever utfordringer i ulike faser av livet.
- Regjeringens nye ungdomshelsestrategi ble lansert våren 2016. Strategiens ambisjon er at mangfoldet av norsk ungdom og unge voksne skal ha de beste forutsetninger for å leve gode liv og oppleve mestring fysisk, psykisk og sosialt. Strategien viser hvordan myndigheter, kommuner og tjenester kan bidra til å nå et slikt mål og hvordan de som har behov for det, skal få god tilgang til tilpassede helse- og omsorgstjenester.

Gjennomføring av planen

Barne- og likestillingsdepartementet har ledet en interdepartemental gruppe bestående av Arbeids- og sosialdepartementet (ASD), Forsvarsdepartementet (FD), Helse- og omsorgsdepartementet (HOD), Justis- og beredskapsdepartementet (JD), Kunnskapsdepartementet (KD), Kommunal- og moderniseringsdepartementet (KMD), Kulturdepartementet (KUD) og Utenriksdepartementet (UD).

1781 • ET BESYNDERLIGT GIVTERMAAL

Anne Kristine Mortensdatter og Jens Andersen gifter seg i Strømsø kirke ved Drammen. Senere kommer det fram at Jens ikke er den han har gitt seg ut for å være: Han er døpt Marie Andersdatter, men har framstått som mann.

Tiltakene i handlingsplanen er beskrevet nederst i de enkelte innsats- og temakapitler, der også ansvarlig/samarbeidende departement er oppført. Alle tiltak fordelt på ansvarlig departement framkommer i en egen oversikt helt først i planen. Det utarbeides en egen tidsplan for gjennomføringen av tiltakene i denne handlingsplanen.

Den interdepartementale gruppen som har utarbeidet handlingsplanen, blir videreført i planperioden, og vil ha ansvar for den overordnede koordinering og gjennomføring av planen.

De konkrete tiltakene i strategien vil følges opp av ansvarlig departement, og underliggende direktorater. Det vil opprettes en samarbeidsgruppe på direktoratsnivå som skal sikre en samordnet og helhetlig oppfølging av strategien. Gruppen vil ledes av Bufdir.

Den operative og faglige koordineringen av gjennomføringen av planens tiltaksportefølje ivaretas av Bufdir, som vil vurdere behovet for jevnlig møter mellom direktoratene. Departementer og direktorater har ansvaret for at organisasjonene på feltet involveres i arbeidet med gjennomføring av planen.

Gjennomføring og omfang av tiltakene beskrevet i handlingsplanen vil bli tilpasset de årlige budsjettforslagene og Stortingets behandling av disse.

Planen vil være gjenstand for slutt- og midtveis-evaluering. Hvert ansvarlig departement med underliggende direktorat vil årlig rapportere på status i arbeidet. Bufdir vil samle inn og sammenstille årlige statusrapporter gjennom planperioden.

1800 • TVITOLING

Tvitoling eller tvetulle er begreper som i Norge tradisjonelt har vært brukt om «tvekjønnede» dyr og mennesker som blir oppfattet som kjønnsoverskridende. Vi finner flere eksempler på at disse begrepene ble brukt om folk som elsket personer av samme kjønn.

Diskrimineringsloven om seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk

Diskrimineringsloven om seksuell orientering gir vern mot diskriminering og trakassering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. Loven trådte i kraft 1. januar 2014. Lovens formål er å fremme likestilling uavhengig av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. Loven gjelder på alle samfunnsområder, med unntak av familieliv og andre rent personlige forhold.

I det følgende redegjøres det for enkelte hovedtrekk i loven som kan være viktig å kjenne til for de som skal følge opp tiltakene i denne planen. Lovteksten er i sin helhet inntatt i vedlegg 2.

Grovt sett består loven av to typer regler, regler som forbyr diskriminering og regler som pålegger en plikt til å jobbe aktivt, målrettet og systematisk for likestilling og mot diskriminering. Forbudet mot diskriminering gjelder generelt, mens aktivitetsplikten gjelder for blant annet offentlige myndigheter og arbeidsgivere. I privat sektor gjelder aktivitetsplikten for arbeidsgivere med mer enn 50 ansatte.

Plikt til aktivt likestillingsarbeid

Loven pålegger offentlige myndigheter å arbeide aktivt, målrettet og planmessig for likestilling uavhengig av seksuell orientering, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk. Denne plikten gjelder det

offentlige som *myndighetsutøver*. Offentlige myndigheters aktivitetsplikt innebærer blant annet en plikt til å ivareta hensynet til likestilling og mangfold ved det offentlige tjenestetilbudet.

Alle arbeidsgivere i *offentlig sektor* har en plikt til å arbeide aktivt, målrettet og planmessig for likestilling og mot diskriminering (aktivitetsplikt). I *privat sektor* har arbeidsgivere som jevnlig sysselsetter mer enn 50 ansatte en tilsvarende aktivitetsplikt. Aktivitetsplikten omfatter blant annet rekruttering, lønns- og arbeidsvilkår, forfremmelse, utviklingsmuligheter og beskyttelse mot trakassering.

Arbeidsgivere som har en aktivitetsplikt, og som i lov er pålagt å utarbeide årsberetning, skal redegjøre for planlagte og iverksatte likestillingstiltak i sin årsberetning eller årsbudsjett (redegjøringsplikt).

Arbeidslivets organisasjoner skal arbeide aktivt, målrettet og planmessig for å fremme lovens formål innenfor sitt virkefelt.

I tillegg har loven regler som pålegger alle arbeidsgivere, organisasjoner og utdanningsinstitusjoner å forebygge og søke å hindre at det forekommer trakassering innenfor sitt ansvarsområde.

1814 • PEDERAST

Studentersamfundets første formann, Peter Munch Wang, «flykter» fra hovedstaden da det blir kjent at han har gjort tilnærmelser til en romkamerat, eller et forsøk «på den greske pederasti i kjødelig betydning», som det heter i samtidige kilder.

1842 • KRIMINALLOV

Norge får en ny straffelov som avløser den foreldede Christian Vs norske lov. De religiøse begrunnelsene for loverket kommer nå mer i bakgrunnen, men loven inneholder fremdeles forbud mot «omgjengelse mot naturen».

Foto: Tine Poppe

Kunnskap og forskning

1854 • SEX MELLOM KVINNER

To kvinner blir i Høyesterett frikjent for omgjengelse mot naturen. Denne dommen danner presedens; sex mellom kvinner blir fra nå av ikke sett på som straffbart.

Bakgrunn for myndighetenes forskning om seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk

Utvikling av målrettet og virkningsfull politikk forutsetter solid og oppdatert kunnskap. Barne- og likestillingsdepartementets Forskningsstrategi angir tre målsettinger for forskningen på departementets ansvarsområder. Forskningen skal bidra til langsiktig og målrettet kunnskapsoppbygging, ha høy kvalitet og den skal gi et godt grunnlag for politikktutvikling og forvaltning.

I strategien presiseres det også at

- kunnskap fra forskning på BLDs områder skal være tilgjengelig for og brukes systematisk av departement, etater, kommuner og allmenheten.
- BLD vil følge utviklingen og endringer på sine ansvarsområder blant annet gjennom forskning på registerdata, longitudinelle studier (undersøkelser viser utvikling over tid) og levekårsundersøkelser
- forskningen skal bidra til gode verktøy for innsamling av data, som kan danne grunnlag for senere forskning
- Departementet vil videre delta i utviklingen og finansieringen av relevante programmer i Forskningsrådet
- være oppdatert på og ta i bruk forskning som skjer nasjonalt, nordisk og internasjonalt
- at underliggende og tilknyttede virksomheter følger den internasjonale forskningsutviklingen og deltar i internasjonalt forskningssamarbeid som er av betydning for Norge

De enkelte fagdepartementer har, slik de har ansvaret for å implementere diskrimineringslovgivningen innenfor sitt eget område, også ansvaret for å framskaffe nødvendig forskning/kunnskapsgrunnlag

når det gjelder diskriminering og likestilling innen egen sektor. Overordnet og mer generell forskning på dette området vil ligge til BLD som koordinerende departement.

Kunnskapsstatus

I det følgende sammenfattes kunnskapsstatus per 2016, når det gjelder forskning om seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) gjennomførte i 1999 den første norske levekårsundersøkelse på dette feltet, Levekår og livskvalitet blant lesbiske og homofile. Den ga det viktigste kunnskapsgrunnlaget for St.meld. nr. 25 (2000-2001) «Levekår og livskvalitet blant lesbiske og homofile i Noreg» («Homomeldinga»), som tydeliggjorde utfordringene gruppene selv og samfunnet sto overfor. Siden det tidlige 2000-tallet har vi gradvis fått et bedre forskningsgrunnlag for å utforme det som nå kalles lhbt-politikk. Særlig de siste årene har vi fått mer kunnskap om situasjonen for den norske lhbt-befolkningen. Opprettelsen av LHBT-senteret i Barne-, ungdoms og familiedirektoratet (Bufdir) i 2011 har bedret kapasiteten til å innhente, systematisere og spre kunnskap om livssituasjonen til norske lhbt-personer.

Levekårsundersøkelsen fra Uni Research Helse Seksuell orientering og levekår (2013), fulgte opp NOVA-undersøkelsen fra 1999. Den viser en gradvis økende aksept overfor lhbt-personer over tid, samtidig som bildet av levekårs situasjonen i lhbt-gruppene er sammensatt. Rapporten Alskens folk (2013) viser at transpersoner uten diagnosen transseksualisme, opplever manglende helsetilbud, og møter intoleranse, diskriminering og trakassering på en rekke samfunnsarenaer.

1886 • KONTRÆRSEKSUALITET

Professor Ebbe Hertzberg må forlate embetet som professor ved Det Kongelige Frederiks Universitet i Kristiania fordi det har kommet ut at han har hatt seksuelle forhold til menn. Han forsøker å forsvare seg ved å bruke ny psykiatrisk kunnskap om at «kontrærseksualitet» er en medfødt tilstand, ingen umoralsk handling.

Rapporten Helse blant lesbiske og bifile kvinner i Norge (2014) viser at særlig bifile kvinner har betydelige helseutfordringer. Det har også de siste årene blitt gjennomført flere kvalitative studier som har gitt ny og viktig innsikt i situasjonen blant ulike grupper innenfor lhbt-feltet. Fafo-rapporten Åpne rom, lukkede rom (2013) konkluderer med at lhbt-personer med ulik etnisk/religiøs bakgrunn ofte møter utfordringer i egen familie, under opphold i mottak, og på utesteder. Rapporten Skeiv på bygda fra Senter for kunnskap og likestilling (2015), bekrefter at det kan være vanskelig å leve som lhbt-person på mindre steder og at ungdomstida kan være særlig utfordrende.

I tillegg har det blitt foretatt studier og kunnskapsoversikter om lhbt med nedsatt funksjonsevne¹, lesbiske og homofile i samiske miljøer², holdninger til hivpositive³, eldre lesbiske og homofiles helse- og omsorgsbehov⁴, lhbt-personer utsatt for vold i nære relasjoner⁵, lhbt-personer i arbeidslivet⁶ og levekår blant hivpositive personer. De siste årene er det også blitt gjort studier av mobbing og negativ adferd overfor lhbt-ungdom⁷.

1) Grønningsæter og Haualand (2012), Usynlig og selvlysende. Å være lesbisk, homofil, bifil eller transperson med nedsatt funksjonsevne. Fafo-rapport 2012:53.

2) Grønningsæter og Nuland (2009). Lesbiske og homofile i Sápmi. Fafo-rapport 2009:26

3) Grønningsæter, Mandal, Nuland og Haug (2009). Fra holdninger til levekår – Liv med hiv i Norge i 2009. Fafo-rapport 2009:13

4) Kristiansen og Lescher-Nuland (2013). «Aldring, livsløp og omsorgsbehov». I: Holdninger, levekår og livsløp – forskning om lesbiske, homofile og bifile, Grønningsæter, Arne Backer (red.). Oslo: Universitetsforlaget.

5) Fjær og Mossige (2013). Lesbiske, homofile, bifile og transpersoners utsatthet for vold i nære relasjoner. En kunnskapsoversikt. NOVA-rapport 5/13

6) Bakkeli og Grønningsæter (2013). LHBT i arbeidslivet – en kunnskapsgjennomgang. Fafo-rapport 2013:25.

7) Roland og Auestad (2009). Seksuell orientering og mobbing. Stavanger: Senter for adferdsforskning.

Forskning og utvikling

Selv om det i dag foreligger mer kunnskap om den norske lhbt-befolkningen enn for bare få år siden, er det fortsatt mye som gjenstår. Det er et fortsatt stort behov for et godt grunnlagsmateriale, i form av statistikk og representative, kvantitative undersøkelser om holdninger og levekår, deltakelse og erfaringer i arbeidsliv og fritidsaktiviteter. Dette henger til dels sammen med at seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk hittil i liten grad er tatt med som bakgrunnsvariabel i ulike nasjonale undersøkelser. For å dokumentere levekårene til lhbt-befolkningen over tid, behøves et indikatorsett med tilfredsstillende datagrunnlag.

Det finnes i dag ingen kvantitative data om transpersoner i Norge, noe som gjør det svært vanskelig å følge transbefolkningens levekår. Det mangler også dyptgående kunnskap om levekår og oppvekst for unge lhbt-personer. Det er behov for mer kunnskap om biseksualitet og bifil identitet, og vi vet fortsatt for lite om diskriminering av lhbt-personer i arbeidslivet. Om interkjønnpersoner foreligger det i dag lite norsk forskning. Det samme gjelder og grupper med flere minoritetsstatuser som for eksempel lhbt-personer med funksjonsnedsettelse og lhbt-personer med ulik etnisk minoritetsbakgrunn. Det er gjennomført enkeltstående komparative undersøkelser om holdninger i befolkningen og opplevelser med diskriminering og vold relatert til seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. EUs Fundamental Rights Agency (FRA) er verdens ledende miljø for utforming og gjennomføring av slike undersøkelser. Norge har til nå ikke tatt del i noen slike undersøkelser.

Sikre et godt og oppdatert kunnskapsgrunnlag

Det er et mål å sørge for et tilstrekkelig godt forskningsgrunnlag for en kunnskapsbasert politikk på lhbt-feltet. Det er viktig å kunne se utviklingen

over tid med hensyn til levekår og livssituasjon på bakgrunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk (skk), at skk legges inn som bakgrunnsvariabler i nasjonale undersøkelser, og at eksisterende data utnyttes. Det er også viktig å få mer kunnskap om grupper som er mindre synlige eller som faller mellom de store gruppene lesbiske, homofile, bifile og transpersoner. Det kan for eksempel være personer med en interkjønn-tilstand eller lhbti-personer med flere minoritetsstatuser.

TILTAK 1

- Fullføre arbeidet med indikatorer på feltet.
- Tilrettelegge for analyseprosjekter basert på holdnings- og levekårsdataene om skk-temaer som er innsamlet av Uni Research Helse Bergen.
- Forskning om regnbuefamilier. Betydningen av nære relasjoner for lhbti-personer. Kartlegge familieformer og nære relasjoner blant lhbti-personer med utgangspunkt i et livsløpsperspektiv.
- «Mellom alle stoler»: Det skal gjennomføres primært kvalitative studier av levekår og utfordringer blant ulike grupper som er lite synlige eller faller mellom de store gruppene lesbiske, homofile, bifile, transpersoner og interkjønnede. Det er aktuelt å se nærmere på interkjønngruppen, lhbti-personer med nedsatt funksjonsevne, lhbti-personer i de nasjonale minoritetene, lhbti-personer med innvandrerbakgrunn, sexarbeidere blant lhbti-personer og BDSM/fetisjister blant lhbti-personer.
- Prinsippet om at seksuell orientering og kjønnsidentitet normalt skal inkluderes i nye undersøkelser, vil vurderes innarbeidet i BLDs forsknings- og utviklingsstrategi, ved neste revisjon.
- Bufdir skal legge til rette for et årlig forskerforum som kan bidra til god kvalitet på forskningen på feltet og etablere gode metodestandarder.
- Bufdir skal utvikle og distribuere en veileder med anbefaling om beste praksis for utforming av undersøkelser som inkluderer skk-tematikk.

1890 • SEKSUELLE PERVERSJONER

Norske psykiatere begynner å inkludere «seksuelle perversjoner» i lærebøkene. Begreper som homoseksualitet, sadisme, masochisme og fetisjisme dukker nå opp som psykiatriske diagnoser.

Veilederen bør adressere utfordringer og anbefale «beste praksis» omkring spørsmål om personvern, utforming av spørsmål, spørreskjema, utvalgsstørrelse med mer.

- I nasjonale undersøkelser som gjennomføres/ bestilles av myndighetene bør spørsmål om seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk vurderes inkludert når det kan være relevant i dataanalysen, herunder i undersøkelser om læringsmiljø i skolen, vold, arbeidsliv og arbeidsmiljø. Det skal tas nødvendige hensyn til personvern og beste praksis skal legges til grunn, jf. tiltak 1g).

Ansvarlig: Barne- og likestillingsdepartementet

Dokumentasjon og formidling

Skeivt arkiv

Skeivt arkiv er det nasjonale dokumentasjonssenteret for skeiv historie i Norge. Skeivt arkiv har som formål å ta vare på og formidle denne delen av norsk historie. Samlingen består av en rekke arkiver fra personer og organisasjoner, samt bøker og tidsskrifter. I tillegg bygger Skeivt arkiv opp en samling av videointervjuer som dokumenterer livene til personer som har hatt tilknytning til lhbti-organisasjoner eller på annen måte kan fortelle om det å leve utenfor samfunnets normer for kjønn og seksualitet.

Dokumentasjon, formidling og forskning er viktig. Denne historien angår hele befolkningen, og er viktig utad i samfunnet for å spre kunnskap, sikre synlighet og bidra til holdningsendringer. Innad i lhbti-miljøene, bidrar dokumentasjon av skeiv historie til å forbedre livskvalitet og selvfølelse. Både skoleverket og kulturinstitusjoner er viktige arenaer for dette.

TILTAK 2

Støtte til Skeivt arkiv, lokalisert ved Universitetet i Bergen.

Ansvarlig: Kunnskapsdepartementet

1902 • STRAFFELOVENS §213

Norge får igjen en ny straffelov, og lovens § 213 straffer «utugtig omgængelse» mellom menn. Paragrafen sier imidlertid at påtale kun skal finne sted «naar det paakræves af almene Hensyn».

Museenes samfunnsrolle

Museene har en unik posisjon og gode forutsetninger for å fremme diskusjon gjennom å være en møteplass, et sted for ytringer, tilhørighet og sosialt fellesskap. Hvert år lager de norske museene i underkant av tusen nye utstillinger, og de har nærmere 11 millioner besøkende.

Norsk kulturråd har i mange år satset spesielt på å styrke mangfoldet i kunst- og kulturlivet på ulike måter og i samarbeid med forskjellige grupper, institusjoner og miljø. Ulike prosjekter har blitt utviklet og støttet i samarbeid med for eksempel samene, de nasjonale minoritetene (romanifolket/taterne, rom, jøder, skogfinner og kvener), nye minoriteter og andre grupper og organisasjoner, som for eksempel Skeivt arkiv. Mangfoldsbegrepet favner ikke bare etnisk bakgrunn, men også faktorer som kjønn, alder, seksuell orientering, klasse, funksjonsevne m.m.

Norsk kulturråd har gitt midler til et treårig samfunnsrolleprogram (2015-2017) som vil samle prosjekter som handler om hvordan museene bidrar til å sette mennesket i sentrum, og om hvordan museene i sterkere grad kan delta i den offentlige debatten. Styrking av museenes samfunnsrolle kan bidra til å sikre trygghet for utsatte grupper, inkludert lhbt-personer.

LHBT-senteret i Bufdir

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) har hatt et ansvar for den faglige gjennomføring av lhbt-politikken siden 2011. LHBT-senteret i Bufdir er det nasjonale kunnskapscenteret for seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. Senteret jobber for at lhbt-personer i ulike livsfaser skal kunne oppleve alle tjenester og arenaer som inkluderende, relevante og respekterende. Senterets rolle er å gi veiledning, råd og kunnskap til forvaltningen, organisasjoner og virksomheter som yter tjenester til befolkningen.

Senteret skal være en pådriver overfor sektormyndigheter og stimulere andre aktører til innsats og endring blant annet gjennom å legge til rette for tverrfaglig arbeid og å formidle erfaringer fra relevante utviklings- og forskningsprosjekter. Senteret bidrar videre til utvikling av kunnskap gjennom å avdekke forsknings- og utviklingsbehov og tilrettelegge for ulike prosjekter.

Senteret er en del av Bufdirs arbeid med likestilling og ikke-diskriminering. Direktoratet legger stor vekt på å jobbe på tvers av ulike diskrimineringsgrunnlag.

Bufdir skal bistå, men ikke overta, sektormyndigheters ansvar og arbeid for likestilling og ikke-diskriminering.

1913 • ROMANTISKE VENNSKAP

Med innføringen av allmenn stemmerett for kvinner er den første fasen av kvinnekampen i Norge i mål. Fra slutten av 1800-tallet stormer stadig flere kvinner ut i arbeidslivet og gjør entré på den offentlige arena. Mange av dem lever i samboerskap med andre kvinner – såkalte «romantiske vennskap».

Foto: Thinkstock

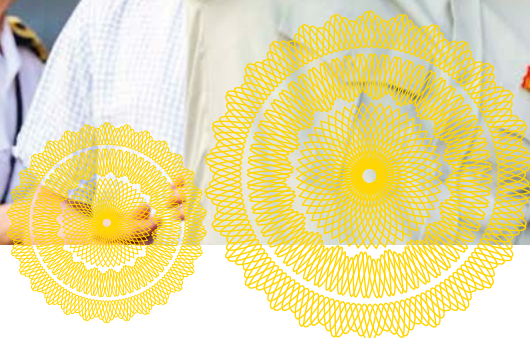
Foto: Tine Poppe

Samarbeid med sentrale organisasjoner

Foto: Stian Ødegaard/Forsvarets mediesenter

1923 • INTERSEKSUELLE MELLOMFORMER

Psykiateren Ragnar Vogt introduserer samlebegrepet «interseksuelle mellomformer» som favner det som idag faller inn under begrepene interkjønn og transpersoner.

Det har over år blitt etablert et tett og gjensidig fruktbart samarbeid mellom aktuelle myndigheter og organisasjoner.

I denne planen vil organisasjonene være viktige i forbindelse med gjennomføringen av blant annet følgende tiltak:

- tiltak 8, om mobbing i skolen, der Skeiv Ungdom med sitt skoletiltak Restart, og FRIs Rosa kompetanse skole, er naturlige samarbeidspartnere. Rapporten *Rettane til LHBTI-barn i Noreg*, laget av Redd Barna, FRI og Skeiv Ungdom viser blant annet at barn som bryter med normer for kjønn og seksualitet på flere viktige områder er dårligere stilt enn andre barn.
- tiltak 24, om lavterskeltilbud og likepersoniltak, framhever betydningen av organisasjonenes kontakt med brukerne gjennom ulike lavterskeltilbud. Blant annet gjelder dette Helseutvalget, Helsestasjon for LHBT-ungdom og Stensveen Ressurscenter.
- I gjennomføringen av tiltak 27 om videreutvikling av behandlingstilbudet til personer med ulike typer kjønnsstatistikk, vil for eksempel FTPN og HBRS være viktige bidragsyttere.
- I tiltakene 32 til 37, som omhandler lhbti-personer med innvandrerbakgrunn, vil Skeiv Verden og SEIF være sentrale samarbeidspartnere for myndighetene.

I Norges internasjonale innsats for lhbti-personers rettigheter spiller både nasjonale og internasjonale lhbti-organisasjoner en sentral rolle.

Organisasjonene samarbeider også med LHBT-senteret i Bufdir i forbindelse med ulike forsknings- og utviklingstiltak. FRI er med i Likestillings- og diskrimineringsombudets brukerutvalg.

Tilskudd til drift og aktiviteter som bidrar til bedre kår og livskvalitet blant lhbti-personer

Det er avsatt midler i statsbudsjettet til ordningen *Tilskudd til drift og aktiviteter som bidrar til bedre kår og livskvalitet blant lhbti-personer*. Barne- og likestillingsdepartementet har fastsatt retningslinjer for ordningen som forvaltes av Bufdir. Bufdir mottar og behandler søknader og tildeler midlene. Ordningen mottar hvert år mange gode søknader med forslag til prosjekter og tiltak for å bedre levekårene og livssituasjonen for lhbti-personer. Driftstilskudd over denne ordningen er tildelt FRI (tidligere LLH), Blikk, Skeiv Ungdom, Skeiv Verden og Forbundet for transpersoner i Norge.

Tilskuddsordningene til de frivillige barne- og ungdomsorganisasjonene forvaltes i egen forskrift. Fordelingsutvalget i Bufdir forvalter ordningen. Midler til tilskuddsordningen behandles i de årlige budsjettprosessene.

TILTAK 3

Videreføre ordningen med tilskudd til organisasjoner og aktiviteter som bidrar til bedre levekår og livskvalitet blant lhbti-personer.

Ansvarlig: Barne- og likestillingsdepartementet

1924 • HOMOSEKSUELL

Altaværingen Alf Martin Jæger gir ut romanen Odd Lyng. Boka kan oppfattes som et homopolitisk stridsskrift; det handler om en ung manns kamp mot samfunnets fordømmelse, og begrepet «homoseksuell» blir brukt – for første gang i norsk skjønnlitteratur.

Sentrale organisasjoner

FRI – Foreningen for kjønns- og seksualitetsmangfold

FRI – Foreningen for kjønns- og seksualitetsmangfold (tidligere LLH) er Norges største lhbt-organisasjon. De arbeider for likestilling og mot alle former for diskriminering av personer på bakgrunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk, både i Norge og resten av verden. Fylkes- og lokallagene deres jobber for at lhbt-personer i hele landet skal ha trygge møteplasser og noen å snakke med hvis de har behov for det. Rosa kompetanse er et tiltak i regi av FRI som informerer og veileder om kjønns- og seksualitetsmangfold i offentlige virksomheter og private bedrifter. Rosa kompetanse har til nå bistått blant annet Helsedirektoratet, Bufdir, Utdanningsdirektoratet, Politidirektoratet, KLP og Accenture.

FTPN – Forbundet for transpersoner i Norge

FTPN er en interesseorganisasjon for transpersoner, det vil si alle personer som ønsker å være eller opptre i et annet kjønnsuttrykk enn det man er blitt tillagt ved fødselen. FTPN skal bidra til at transpersoner skal komme i kontakt med likesinnede innenfor trygge sosiale rammer. FTPN arbeider aktivt innen det politiske landskapet for å bedre livsvilkårene og livskvaliteten for transpersoner i hele landet.

HBRS – Harry Benjamin ressursenter

HBRS er en pasient- og brukerorganisasjon for kvinner og menn som søker, har eller har hatt diagnosen transseksualisme og deres familier. Foreldre- og familieforeningen er en del av organisasjonen. HBRS er en landsomfattende

pasient- og brukerorganisasjon for kjønnsopererte pasienter på Rikshospitalet.

Helseutvalget

Helseutvalget er en organisasjon som driver likepersonbasert helsefremmende og forebyggende arbeid overfor kvinner som har sex med kvinner (ksk) og menn som har sex med menn (msm). Organisasjonen er også et kompetansesenter i homohelse. Hivpositive menn som har sex med menn er en prioritert gruppe i Helseutvalgets arbeid.

Skeiv Ungdom

Skeiv Ungdom er FRIs ungdomsorganisasjon og retter seg mot ungdom under 30 år, og jobber på den ene siden rettighetspolitisk for å sikre likeverdige, juridiske rettigheter for målgruppa, og på den andre siden for å skape sosiale tilbud for skeive ungdommer over hele landet. Skeiv Ungdoms skoleprosjekt Restart henvender seg til elever i ungdomsskolen og videregående skole og består av kurs om normer knyttet til kjønn og seksualitet.

Skeiv Verden

Skeiv Verden er en organisasjon som arbeider for å fremme rettighetene og levekårene til lesbiske, homofile, bifile og trans-, interkjønn- og queerpersoner med migrantbakgrunn. Skeiv Verden gjør dette gjennom å skape trygge møteplasser og støttearenaer for mennesker som med sin seksuelle orientering, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk utfordrer normer samt ved å drive utadrettet informasjonsvirksomhet og holdningsutfordrende arbeid.

1932 • MENNESKERETT

Karl Evang og Torgeir Kasa skriver en artikkel om homoseksualitet i Populært tidsskrift for seksuell opplysning; «Av hensyn til den enkle og selvfølgelige menneskerett (...) er en endring nødvendig i den herskende morals og i samfunnets holdning overfor dem».

Foto: Thinkstock

Foto: Erik Inderhaug/Politiforum

Trygge nærmiljø og offentlige rom

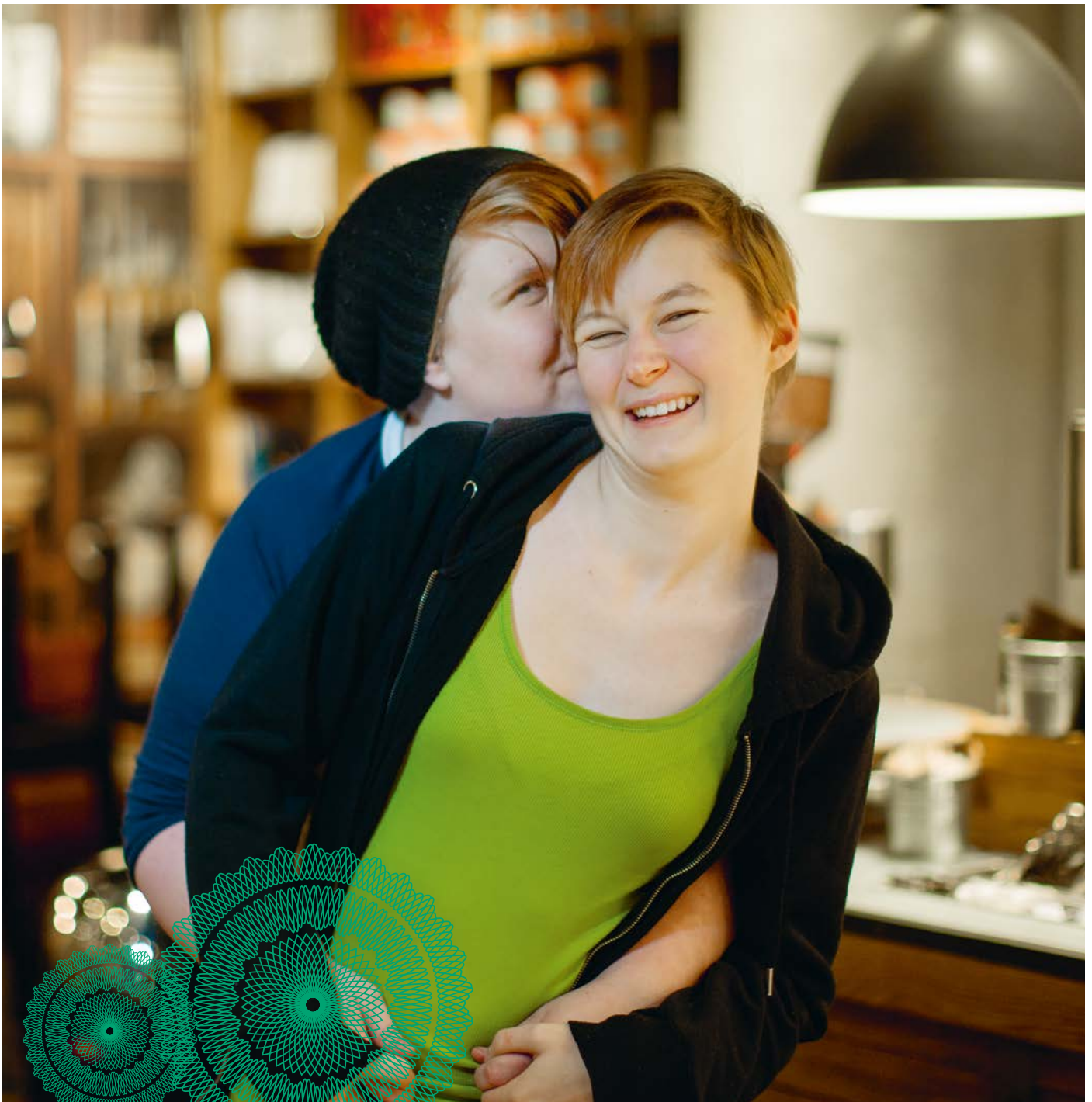

Foto: Tine Poppe

1937 • LESBEROMAN

Borgild Krane fra Tromsø gir ut det som trolig er den første norske romanen i norsk litteratur som åpent skildrer lesbisk identitet og lesbisk liv, Følelsers forvirring.

Barn, ungdom

Rapporten Rettane til LHBTI-barn i Noreg, laget av Redd Barna, FRI og Skeiv Ungdom i 2016 viser at barn som bryter med normer for kjønn og seksualitet er dårligere stilt enn andre barn på flere viktige områder. Lhbtibarn og -unge kan oppleve utfordringer på en rekke arenaer, blant annet gjennom skole, fritidsaktiviteter, helsevesen, barnevern og familievern. Alle tjenester skal ha grunnleggende kunnskap om seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk, i tillegg til at noen fagmiljøer tilbyr og videreutvikler tjenester med særlig fokus på lhbtipersoners utfordringer.

Ung.no

Bufdir har ansvaret for ung.no, lhbtiområdet, samt familie- og barnevernet. Bufdirs kontakt og kommunikasjon med unge lhbtipersoner er et godt grunnlag for videre utvikling av skolen og andre offentlige tjenester som lhbtigungdom og deres familier kommer i kontakt med. Det er spesielt viktig med bedre kunnskap om unge lhbtipersoner og om undergrupper av lhbtigungdom som kan være særlig sårbare.

TILTAK 4

- Ung.no skal tilby lhbtigungdom relevant informasjon når de møter utfordringer.
- Ung.no skal bidra til å normalisere ulike identiteter og praksiser knyttet til kjønn og seksualitet.
- Ungdommenes bruk av «nultelinjetjenesten» på ung.no (spørretjenesten) «Spørsmål og svar» skal kartlegges. Hva trenger de hjelp til/ hva søker de råd og veiledning om.

Ansvarlig: Barne- og likestillingsdepartementet

Familier

Familievernkontorene skal kunne bistå familier med ulike relasjonsproblemer, også når det gjelder lhbtitemaer. Blant annet skal familievernkontorene kunne gi oppfølging til familier med barn i et helseforløp knyttet til

trans- og/eller interkjønn-tematikk. Kompetansen om ulike lhbtitemaer kan imidlertid variere mellom kontorer.

TILTAK 5

Det skal videreutvikles og spres kompetanse om lhbtitemaer til medarbeiderne i familievern tjenesten⁸.

Ansvarlig: Barne- og likestillingsdepartementet

Barnevern

Alle ansatte i barnevernet trenger kunnskap om seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk, komme ut-prosesser, minoritetsstress⁹ og internalisert homo/transnegativitet¹⁰. Å møte alle med åpenhet og god kompetanse øker muligheten for å få frem nødvendige opplysninger, slik at unge lhbtipersoner kan få god hjelp og omsorg til rett tid.

Forrige handlingsplan løftet behovet for å implementere kompetansehevingsprogrammet Rosa kompetanse barnevern i statlig og kommunal barnevernstjeneste. Programmet har blitt prøvd ut i statlig barnevern med gode tilbakemeldinger.

Det er et stort behov for å rekruttere flere fosterhjem. Fosterhjemmene bør gjenspeile samfunnets familiestrukturer og mangfold. Bufdir har de siste årene hatt flere

8) Se også forskningsprosjekt om regnbuefamilier i tiltak 1b) i kunnskapskapittelet.

9) Minoritetsstress er den tilleggsbelastningen individer fra stigmatiserte grupper utsettes for på grunn av sin minoritetsposisjon. Hvordan den enkelte mestrer stress påvirker helse og identitet. (Bjørkman, 2012: lesbisk selvtilitt – lesbisk helse. Phd-avhandling, Univ. i Bergen.)

10) Internalisert homonegativitet kalles også internalisert stigma eller internalisert homofobi. Det betyr at en person har tatt inn over seg kulturens negative, stereotype oppfatninger av homofil/lesbisk seksualitet og har en negativ holdning til sin egen homofile eller lesbiske orientering. Transnegativitet betyr tilsvarende når personer har en negativ holdning til sin kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk. (Bjørkman, 2012: lesbisk selvtilitt – lesbisk helse. Phd-avhandling, Univ. i Bergen.)

kampanjer rettet mot å rekruttere lhbti-personer som fosterhjem.

TILTAK 6

- a. Det skal vurderes hvordan seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk kan integreres i grunnutdanningene som leder til arbeid i barnevernet, i samråd med universitets- og høyskolesektoren.
- b. Bufdir vil, i samarbeid med FRI, evaluere Rosa kompetanse barnevern som grunnlag for videreutvikling av tiltaket.
- c. Direktoratet vil videreføre arbeidet med å rekruttere flere lhbti-fosterforeldre.

Ansvarlig: Barne- og likestillingsdepartementet

Ivareta utsatte barn og ungdom bedre gjennom kunnskapsbaserte tiltak

Forskning indikerer at lhbt-ungdom er overrepresentert i barnevernet. En NOVA-rapport (19/2007) viste at ikke-heterofile ungdommer i Oslo i langt større grad enn heterofile ungdommer mottok tjenester fra barnevernet. Det er behov for oppdatert og mer landsdekkende kunnskap på dette feltet. Vi mangler også kunnskap om hvor mange lhbti-personer som er fosterforeldre.

En spørreundersøkelse gjennomført av Uni Rokkansenteret på oppdrag fra Bufdir viste at barnevernstjenestene oppleves som mindre gode og relevante for lhbt-personer. LHBT-senterets evaluering av den forrige handlingsplanen pekte samtidig på at det mangler en gapanalyse mellom lhbti-personers behov og det barnevernstjenesten tilbyr i dag.

TILTAK 7

Bufdir vil

- a. Utvikle mer kunnskap om hvor mange lhbti-personer som er brukere av barnevernstjenester eller er fosterforeldre.

1942 • OKKUPASJON OG FORFØLGELSE

De nazistiske okkupantene og norske NS-ministre foreslår en innskjerpelse av Straffelovens § 213 mot seksualitet mellom menn i tråd med det strenge forbudet som er innført i Tyskland etter Hitlers maktovertakelse. Mellom 10 000 og 15 000 homofile menn ble sendt i tyske konsentrasjonsleirer med en rosa trekant på fangedrakten. Lesbiske kvinner i konsentrasjonsleirer fikk ikke rosa, men svart trekant, som var merket for «asosial».

- b. Vurdere behovet for en gapanalyse av forholdet mellom lhbti-barns/-ungdoms behov og barnevernets tilbud.
- c. Utvikle mer kunnskap om barn som utfordrer kjønnsnormer og lhbti-barn som bor i barnevernstinstitusjoner og i fosterhjem, samt bedre kunnskapsgrunnlaget i barnevernstjenesten om hva som hjelper unge for å kunne ha det kjønnsuttrykket de ønsker.

Ansvarlig: Barne- og likestillingsdepartementet

Barnehage og skole

Det overordnede formålet med utdanningssektorens innsats på lhbti-området, er at tilbudet i barnehager og skoler skal være inkluderende for lhbti-personer. Barnehager og skoler skal ta hensyn til at barn og unge er ulike og legge til rette for et mangfoldig felleskap som fremmer inkludering og et trygt læringsmiljø.

Målene for dette arbeidet er:

- Et trygt psykososialt skolemiljø for alle elever.
- Det visdere arbeidet mot mobbing skal styrkes.
- Bedre psykisk helse blant barn og unge.

Et godt psykososialt skolemiljø: Arbeidet mot mobbing i skolen og barnehagen

NOU 2015:2 Å høre til. Virkemidler for et trygt psykososialt skolemiljø, gjennomgikk hele tiltaksapparatet knyttet til psykososialt skolemiljø. Utredningen har et omfattende kunnskapsgrunnlag og inneholder en lang rekke tiltak.

Regjeringen har avklart at barnehagen skal være en viktig del av oppfølgingen av utredningen, selv om dette opprinnelig ikke inngikk i utredningens mandat. Holdninger som fører til mobbing kan utvikle seg allerede fra barnehagealder, og det er derfor viktig for regjeringen at arbeidet for å skape gode miljøer for barn og unge, uten mobbing, starter allerede i barnehagen.

1949 • HOMOORGANISERING I TRONDHEIM

I Trondheim dannes en lokal avdeling av den skandinaviske organisasjonen Forbundet av 1948, som har sitt hovedkvarter i København. Foreningen legges ned etter ca. et halvt års drift.

Regjeringen presenterte i april 2016 sin oppfølging av utredningen, og foreslo en rekke konkrete tiltak. Dette handler både om et klarere og bedre regelverk, om å styrke kompetansen i barnehager, skoler og kommuner til å forebygge og håndtere mobbing, og om tiltak som skal gjøre det enklere for mobbeofre og deres familier å få informasjon om hvordan de kan nå fram med sakene sine. Det er regjeringens målsetting at slike tiltak vil redusere omfanget av mobbing, ikke minst i grupper som sliter med høyere mobbetall enn gjennomsnittet, for eksempel lhbt-personer.

Det vil bli etablert en ny portal på Internett som skal gjøre det enklere for barn, unge og foreldre å finne informasjon om tiltak mot mobbing. Portalen skal være klar til skole- og barnehagestart høsten 2016. Regjeringen har gjennom «Partnerskap mot mobbing» etablert et mer forpliktende partnerskap mellom de ulike partene, enn i det tidligere «Manifest mot mobbing». Partnerskapet omfatter nå organisasjonene som organiserer både skole- og barnehageeiere, ansatte i skole og barnehage, foreldre og elever.

Regjeringen har sendt på høring et lovforslag der det vil være en tydelig nulltoleranse mot alle former for mobbing, vold, diskriminering, trakassering og andre krenkelser i skoler. Det er regjeringens mål at tiltakene på dette området skal redusere omfanget av mobbing i alle grupper, ikke minst i grupper som opplever mer mobbing enn andre.

TILTAK 8

a. Det er sendt på høring et lovforslag der det vil være en tydelig nulltoleranse mot alle former for mobbing, vold, diskriminering, trakassering og andre krenkelser i skolen. Lovforslaget dekker alle diskriminerings- eller trakasseringsgrunnlag, herunder kjønn, livssyn, funksjonsnedsettelse, seksuell orientering eller annet. Loven vil dersom den blir vedtatt blant annet innebære:

- **Aktivitetsplikt.** En klar aktivitetsplikt for alle som jobber i skolen til å avdekke og håndtere mobbing og andre tilfeller der eleven ikke har det trygt og godt på skolen. Aktiviteten skal skje raskt. Den skjerpede aktivitetsplikten gjelder særskilt dersom en ansatt er den som mobber eleven.
  - **Styrket klageadgang.** Hvis skolen svikter kan elever og foreldre enkelt melde saken til fylkesmannen. Fylkesmannen skal raskt ta stilling til saken og følge opp til problemet er løst.
  - **Dagbøter** til de som ikke følger opp. Dagbøter kan ilegges kommuner som ikke følger fylkesmannens pålegg. Dette vil virke preventivt og tvinge fram aktivitet i de tilfellene det er nødvendig.
- b. Regjeringen vil styrke kompetansen i barnehager, skoler og kommuner til å forebygge og håndtere mobbing. Det skal utvikles en kompetansepakke som kan tilpasses ulike behov i barnehagene og skolene. Skolene med høyest mobbetall skal få hjelp først, og størst ressurser skal settes inn på disse skolene. Barnehager i disse skolekretsene/kommunene skal også få tilbud om tilsvarende støtte.
- c. Regjeringen skal gjøre det enklere for mobbeofre og deres familier å få informasjon om hvordan de kan nå fram med sakene sine:
- Det vil bli etablert en ny *portal på internett* som skal gjøre det enklere for barn, unge og foreldre å finne informasjon om tiltak mot mobbing.
  - **Styrking av Barneombudet**, slik at de kan støtte barn og unge i saker som er spesielt vanskelige, være en «vaktbikkje» overfor kommunene og styrke innsatsen for omsorgs- og læringsmiljøet i barnehagene.
  - Ny telefon- og chattjeneste. Lavterskeltilbud for barn og unge som strever i mobbesaker og trenger noen voksne å snakke med.

Ansvarlig: Kunnskapsdepartementet

1950 • NORSK AVDELING AV FORBUNDET AV 1948

En norsk underavdeling av Forbundet av 1948 blir etablert med Rolf Løvaas som formann. Året etter gir Forbundet ut sin første brosjyre, «Hva vi vil», der begrepet «homofil» blir lansert på norsk.

Styrke lærernes kompetanse om gruppebaserte fordommer

Målet med tiltaket er å styrke lærerutdanningen og læreres kompetanse, og å bidra til styrking av det allerede bredt anlagte læringsmiljøarbeidet. Hensikten er å redusere forekomsten av hatefulle ytringer i opplæringssektoren.

TILTAK 9

Det skal utvikles læringsressurser rettet inn mot lærerutdanningene om *gruppebaserte fordommer*.

Ansvarlig: Kunnskapsdepartementet

Folkehelse og livsmestring – et prioritert tema i nye læreplaner

Dagens læreplaner i grunnopplæringen inneholder temaer som inngår i flere fag. Omtale av seksualitet, seksuell grensesetting og seksuell orientering ligger i dag inne i flere av kompetansemålene i læreplanene.

I Meld. St. 28 (2015-2016) Fag – Fordypning – Forståelse, viser Kunnskapsdepartementet til at dagens læreplaner er preget av stofftrengsel, og det fører til at læreplanene ikke legger godt nok til rette for elevenes dybdelæring. Kunnskapsdepartementet foreslår derfor en fagfornyelse for å sikre at skolefagene videreutvikles slik at de legger bedre til rette for elevenes læring og grunnleggende kompetanse i fagene. Kunnskapsdepartementet påpeker at omfanget i dagens læreplaner må reduseres, og at utvikling av elevenes kompetanse skal styrke elevenes evne til å overføre det de har lært til nye sammenhenger.

Det skal komme tydeligere frem i læreplanverket at noen prioriterte temaer skal vektlegges i fagfornyelsen. De foreslåtte temaene er: folkehelse og livsmestring, demokrati og medborgerskap, samt bærekraftig utvikling. Temaene reflekterer utfordrin-

ger som er aktuelle i dag og over tid, og skal komme tydelig fram i målene i fag, på fagenes premisser og der det hører naturlig hjemme i fagene. I stortingsmeldingen står det omtalt under det tverrfaglige temaet folkehelse og livsmestring at selvspekt, mellommenneskelige relasjoner og seksualitet kan være relevante temaer.

Meld. St. 28 (2015-2016) Fag – Fordypning – Forståelse omtaler prinsippene som skal ligge til grunn for fagfornyelsen, og går med hensikt ikke inn på avgrensning av enkelttemaer eller enkeltspørsmål rundt hva som skal være innholdet i fremtidige læreplaner for fag. De konkrete vurderingene av hva læreplanene skal inneholde, må gjøres av fagpersoner i arbeid med fagfornyelsen.

TILTAK 10

De tverrfaglige temaene demokrati og medborgerskap, bærekraftig utvikling og folkehelse og livsmestring skal prioriteres i arbeidet med å fornye læreplanverket for grunnopplæringen.

Ansvarlig: Kunnskapsdepartementet

Samhandling med tiltaksplanen «En god barndom varer livet ut»

BLD er i ferd med å vurdere hvilke tiltak som bør settes i verk mot mobbing, herunder digital mobbing. En ekspertgruppe er opprettet for å veilede arbeidet, og departementet har initiert en forskningsgjennomgang av virkemidler mot mobbing.

TILTAK 11

Ved igangsettelse av tiltak 12 om digital mobbing i tiltaksplanen En god barndom varer livet ut skal også lhbti-tematikken inkluderes.

Ansvarlig: Kunnskapsdepartementet

1953 • SELVSTENDIG NORSK KAMP

Den norske avdelingen av Forbundet av 1948 løsriver seg og blir en selvstendig organisasjon under navnet Det norske forbundet av 1948. Kampen mot § 213 står i sentrum, men organisasjonen har også temamøter og sosiale møter.

Foto: Tine Poppe

Mangfolds- og kjønnsperspektiver i barnehagen

Barnehagen bør formidle til barna at det er mange måter å være en familie på, og at ikke alle barn vokser opp med én biologisk mamma og én biologisk pappa. I dette ligger det å fortelle om det mangfoldet av familier som finnes, og at barn kan ha aleneforeldre, steforeldre, homofile eller lesbiske foreldre, adoptivforeldre og fosterforeldre. Dette er ikke minst viktig i et forebyggende perspektiv, der det å normalisere ulike familietyper kan forebygge fordommer, mobbing, trakassering og hatkriminalitet.

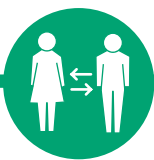
Det er viktig at personalet i barnehage og skole er klar over at barn kan bryte med kjønnsnormer, og at noen kan ha en annen kjønnsidentitet enn den de ble registrert med ved fødselen. Denne bevisstheten henger også sammen med flere aspekter ved likestilling, som for eksempel at barnehagen bør ivareta mangfold ved at gutter kan få leke med

typiske «jenteleker» og jenter med typiske «gutteleker» dersom de ønsker det, uten å bli presset til kjønnsstereotypiske roller.

Når det gjelder mobbing i barnehage, så omfattes barnehage av oppfølgingen av Djupedalutvalgets NOU 2015:2 Å høre til. Virkemidler for et trygt psykososialt skolemiljø, jf. tiltak 6 over.

TILTAK 12

a. I utarbeidelsen av ny rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver skal følgende tiltak i Meld. St.19 (2015–2016) Tid for lek og læring. Bedre innhold i barnehagen ivaretas: *Regjeringen vil tydeliggjøre i rammeplanen at barnehagen har ansvar for å utvikle barnas toleranse for et mangfoldig samfunn og dermed bidra til å demme opp for fordommer og diskriminering basert på kjønn, legning, funksjonsnedsettelse, etnisitet, kultur, religion og livssyn.*

1961 • HORMONBEHANDLING

Eddie Espelid blir den første personen som får kjønnsbekreftende hormonbehandling i Norge. Året etter blir den første kvinne-til-mann kjønnsoperasjonen utført på Aker sykehus, og i 1963 utfører Rikshospitalet den første mann-til-kvinne-operasjonen.

b. Stimulere til kompetansetiltak for å gi kompetanseheving for barnehageansatte vedrørende seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. Kompetansetiltak kan for eksempel være veiledningsmateriale i forbindelse med ny rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver og/eller kurs i regi av frivillige organisasjoner.

Ansvarlig: Kunnskapsdepartementet

Idrett

Inkludering av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk innen idretten og andre frivillige organisasjoner

Flere aktører på frivillighetsfeltet, herunder idrettens mange organisasjoner, jobber aktivt med inkludering og deltagelse i bred forstand, men ikke nødvendigvis spesifikt rettet mot seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. Det er imidlertid usikkert om hvorvidt alle frivillige organisasjoner er kjent med § 14 om organisasjoners og utdanningsinstitusjoners plikt til å forebygge og forhindre trakassering og/eller § 19 om arbeidsgivers aktivitetsplikt i lov om forbud mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.

Kulturdepartementet gir årlige driftstilskudd til Frivillighet Norge, som er et samarbeidsforum for frivillige organisasjoner i Norge. I 2009 var 1 mill. kroner øremerket til Frivillighet Norges inkluderingsarbeid i de tradisjonelle norske frivillige organisasjonene. Deler av disse midlene inngikk senere år i det ordinære driftstilskuddet, som i 2015 var på 4, 871 mill. kroner.

TILTAK 13

Gjøre frivillige organisasjoner, herunder i idretten, kjent med § 14 om organisasjoners og utdanningsinstitusjoners plikt til å forebygge og forhindre trakassering og § 19 om arbeidsgivers aktivitetsplikt

1965 • HOMO PÅ RADIO

Dette året sender NRK de første norske radioprogrammene om homofili, i Studentersamfundet diskuteres homofiles situasjon og DNF-48 lanserer sitt nye utadrettede tidsskrift Oss. Samfunnets holdninger er gradvis i endring.

i lov om forbud mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.

Ansvarlig: Kulturdepartementet

Arbeidsliv

Det er et mål å redusere diskriminering på bakgrunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk (skk) i arbeidslivet, øke kunnskapen om diskriminering som skjer på grunn av skk i arbeidslivet, spre kunnskap om diskrimineringsloven om skk og bidra til at denne lovens krav og plikter blir fulgt opp.

Det foreligger lite forskning om sammenhengene mellom diskriminering på grunnlag av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk og sykefravær i arbeidslivet i Norge. Vi vet for eksempel for lite om hvordan diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk kommer til uttrykk, om det er forskjeller mellom store og små arbeidsplasser og mellom bransjer og regioner, og om hvorvidt minoritetsstress, blant annet i lhbt-gruppene, påvirker yrkesaktivitet, sykefravær og uførhet.

Mer kunnskap om diskriminering i arbeidslivet og sammenhengen med sykefravær

Statens arbeidsmiljøinstitutt (STAMI), som er underlagt ASD, er det nasjonale forskningsinstituttet innenfor arbeidsmiljø og arbeidshelse. Hvert tredje år produseres en tilstands- og utviklingsbeskrivelse av arbeidsmiljø- og helse (Faktaboka) som avdeling for nasjonal overvåking av arbeidsmiljø og -helse (NOA) er ansvarlig for. Arbeidstilsynet har i tillegg ansvar for å supplere tilstandsbeskrivelser om arbeidsmiljø og helseskader. Faktaboka er et resultat av flere års arbeid med utvikling og forbedring av registre og datakilder, og den bidrar til å gi et samlet bilde av status og trender innen arbeidsmiljø og helse i Norge. Siste faktabok ble lagt frem i 2015.

1966 • FULL PERSONALITY EXPRESSION

Den skandinaviske organisasjonen Full Personality Expression Northern Europe (FPE-NE) stiftes. Den norske avdelingen blir en selvstendig organisasjon i 2000, og fra 2014 bærer den navnet Forbundet for transpersoner i Norge (FTPN).

ASD finansierer hvert 3. år en del av levekårsundersøkelsen til SSB som omhandler arbeidsmiljø. Undersøkelsen omfatter en rekke temaer knyttet til yrkesaktivitet og fysisk-, organisatorisk-, psykososialt arbeidsmiljø og helse. Undersøkelsen skal gjennomføres på nytt i 2016.

Gjennom sykefraværsprogrammet har Norges forskningsråd iverksatt omfattende forskning om årsakene til sykefravær og uførhet. Programmet avsluttes i 2016. Det er dialog om en videreføring av forskningstema om sykefravær og uførhet.

Det er til vurdering om disse forskningstemaene skal videreføres som temaer under Forskningsrådet.

BLD vil, i forbindelse med tildelingsbrevet til Forskningsrådet, vurdere å spille inn problemstillinger knyttet til diskriminering på grunnlag av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk, jf. diskrimineringsloven om seksuell orientering mv., av 2014.

Videreutvikling av trepartssamarbeidet om likestilling i arbeidslivet

Det er etablert et trepartssamarbeid om likestilling i arbeidslivet mellom myndighetene og hovedorganisasjonene på arbeidstaker- og arbeidsgiversiden. Samarbeidet er forankret i Arbeidslivs- og pensjonspolitisk råd. Det er opprettet en egen arbeidsgruppe for likestilling i arbeidslivet under rådet.

BLD har ansvaret for arbeidsgruppen og ASD er deltaker. Regjeringen ønsker å videreutvikle dette samarbeidet.

TILTAK 14

Myndighetene vil vurdere å ta opp til drøfting i arbeidsgruppen for likestilling i arbeidslivet, under Arbeidslivs- og pensjonspolitisk råd, å inkludere innsats mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk i trepartssamarbeidet om likestilling i arbeidslivet.

Ansvarlig: Barne- og likestillingsdepartementet / ASD

Økt kunnskap om diskrimineringsloven om seksuell orientering mv og støtte til gjennomføringen av loven i arbeidslivet

TILTAK 15

- Bufdir skal utvikle og spre enkle nettsider til bruk for arbeidsgivere, med eksempler på god praksis, presentasjonsmaler, nyttige verktøy.
- Bufdir skal utvikle og gjennomføre samlinger for arbeidsgivere og arbeidstakerorganisasjoner gjennom planperioden, for å styrke kompetansen om bekjempelse av diskriminering på grunnlag av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk i arbeidslivet, legge til rette for erfaringsutveksling samt å presentere tilgjengelige ressurser og verktøy blant annet på internett, jf. forrige pkt. Samlingene kan bl.a. fokusere på hvordan seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk kan integreres i virksomhetenes planer og strategier mot diskriminering og for mangfold.

Ansvarlig: Barne- og likestillingsdepartementet

1972 • §213 AVSKAFFES

DNF-48 fører fra midten av 1960-tallet igjen en offensiv kamp mot § 213, nå med Karen-Christine (Kim) Friele som åpen frontfigur. Kampen fører til avskaffelse av paragrafen i 1972.

Hatefulle ytringer

I november 2015 lanserte regjeringen en politisk erklæring mot hatefulle ytringer. Erklæringen forplikter til innsats mot hatefulle ytringer. Barne-, og likestillingsdepartementet koordinerer regjeringens arbeid med å utvikle en strategi mot hatefulle ytringer. Strategien skal etter planen legges fram høsten 2016.

Målet er et åpent og inkluderende samfunn med rom for alle, basert på demokratiske verdier, universelle menneskerettigheter og gjensidig respekt mellom individer og grupper. Strategien skal bidra til å forebygge og bekjempe hatefulle ytringer i den offentlige debatten og det offentlige rom på bakgrunn av kjønn, etnisitet, religion eller livssyn, funksjonsnedsettelse eller seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.

Strategien er et første skritt i et langsiktig arbeid. Strategien er sektorovergripende og adresserer sektoransvaret i Barne- og likestillingsdepartementet, Arbeids- og sosialdepartementet, Helse- og omsorgsdepartementet, Justis- og beredskapsdepartementet, Kunnskapsdepartementet, Kommunal- og moderniseringsdepartementet, Kulturdepartementet og i Utenriksdepartementet. Barne- og likestillingsdepartementet koordinerer arbeidet.

Hatkriminalitet

Politiets innbyggerundersøkelse for 2015 viser at kun 17 prosent av alle som har vært utsatt for hatkriminalitet har valgt å anmelde dette til politiet.¹¹ Innbyggerundersøkelsen viser at manglende tillit til politiet og politiets lave prioritering av lovbrudd er hovedårsakene til at hendelser ikke blir politianmeldt.

Det er derfor holdepunkter for å anta store mørketall for slike lovbrudd og at den faktiske hatkriminaliteten er langt mer omfattende enn det som registreres hos politiet. Politiet har en viktig rolle i bekjempelsen av hatkriminalitet. Nærpolitireformen gir en mulighet for å gi et mer enhetlig tjenestetilbud.

Målene for dette arbeidet er:

- Lik behandling av hatkriminalitetssaker uavhengig av bosted.
- Hatkriminalitet er en sakstype som skal ha sentral, landsdekkende prioritet i statsadvokatembetene og politidistriktene.¹²

God kunnskap om lovverk og registreringsrutiner

Politiet skal ha god kunnskap om hatkriminalitet og om hvordan dette registreres i politiets straffesaks-system. Gode registreringsrutiner bidrar til lavere mørketall for hatkriminalitet, til bedre datafangst, og til intern kvalitetssikring av statistikken for hatkriminalitet.

TILTAK 16

- Definisjon og registreringsrutiner for hatkriminalitet skal være felles i alle landets politidistrikter.
- Politidirektoratet skal lage en veileder for politiets registrering av hatkriminalitet.

Ansvarlig: Justis- og beredskapsdepartementet

11) Politidirektoratet (2016)

12) jf. Riksadvokatens mål og prioriteringsskriv for 2016.

1975 • LESBISK BEVEGELSE

Lesbisk bevegelse startes av en gruppe lesbiske feminister i forbindelse med at arbeidet med et eget Kvinnehus blir påbegynt i Oslo.

Nærpolitireformen skal gi større fagmiljøer om hatkriminalitet

Politidistriktene skal sikre at etterforskning av hatkriminalitet gis nødvendig prioritet, jf. blant annet Riksadvokatens mål og prioriteringsskriv for 2016. Nærpolitireformen gir større politidistrikter og muligheter for å samle ressurser og skape sterkere fagmiljøer med spesialisering og kompetanseutvikling også på hatkriminalitet. Nærpolitireformen skal også bidra til et styrket samarbeid mellom politiet og kommunene. Kompetansen på hatkriminalitet skal utvikles på tvers av politidistrikt og i samspill mellom politi og sivil sektor.

TILTAK 17

Større fagmiljøer og rom for spesialisering i politiet.

Ansvarlig: Justis- og beredskapsdepartementet

Hatkriminalitet i straffelovgivningen

Det er viktig at det strafferettslige vernet mot hatkriminalitet er effektivt og at lovgivningen er tilpasset de praktiske situasjonene som oppstår. Det er behov for en gjennomgang av diskrimineringsvernet i straffeloven, herunder hvordan kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk kan inngå i straffelovens beskyttelse mot ulike former for hatkriminalitet.

BLD har i samarbeid med JD satt i gang en ekstern, helhetlig utredning om det strafferettslige diskrimineringsvernet. Utredningen som skal ferdigstilles i september 2016, vil gi et solid faglig grunnlag for å vurdere dagens bestemmelser. Den skal også komme med forslag til hvordan det strafferettslige diskrimineringsvernet bør utformes.

TILTAK 18

Vurdering av hatkriminalitetsbestemmelsene i straffelovgivningen.

Ansvarlig: Justis- og beredskapsdepartementet / BLD

Statistikk om hatkriminalitet

Det er behov for mer kunnskap om hvilke grupper som er utsatt for hatkriminalitet, og samtidig bli bedre i stand til å forebygge og bekjempe kriminalitet motivert av hat og fordommer. Politidirektoratet utarbeider hvert år statistikk over anmeldelser med hatmotiv. Statistikken skal utvikles til også å omfatte påtalemessig avgjørelser og rettskraftig dom. Det skal vurderes om statistikken skal inngå i indikatorsettet om levekår og livssituasjon for lhbt-personer.

TILTAK 19

Det skal regelmessig offentliggjøres statistikk som viser utviklingen av hatkriminalitet fra anmeldelse gjennom alle ledd i straffesakskjeden.

Ansvarlig: Justis- og beredskapsdepartementet

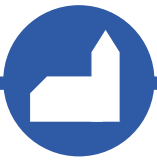

Likeverdige offentlige tjenester

Foto: Tine Poppe

1976 • ÅPEN KIRKEGRUPPE

Nystiftede Åpen Kirkegruppe har sin første gudstjeneste 10. februar 1976. Gruppen blir sentrale i kampen for aksept for likekjønnet kjærlighet i Den norske kirke.

Diskrimineringsloven om seksuell orientering med videre pålegger offentlige myndigheter å arbeide aktivt, målrettet og planmessig for likestilling uavhengig av seksuell orientering, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk. Dette innebærer blant annet en plikt for det offentlige til å ivareta hensynet til likestilling og mangfold både ved det offentlige tjenestetilbudet og som arbeidsgiver.

Det er et mål å forebygge og redusere diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk i offentlige virksomheter og blant tjenesteytere, og å utvikle og spre god praksis slik at virksomhetene kan møte kravene i diskrimineringsloven.

Tverrgående tiltak i staten

Innsats mot diskriminering i statlige etater og virksomheter

Alle statlige virksomheter må møte plikter og krav nedfelt i diskrimineringslovgivningen, herunder lov om diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk fra 2014, se hele lovteksten i vedlegg.

Denne loven pålegger offentlige myndigheter å arbeide aktivt, målrettet og planmessig for likestilling uavhengig av seksuell orientering, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk. Denne plikten gjelder det offentlige som myndighetsutøver. Offentlige myndigheters aktivitetsplikt innebærer blant annet en plikt til å ivareta hensynet til likestilling og mangfold ved det offentlige tjenestetilbudet.

Alle arbeidsgivere i offentlig sektor har en plikt til å arbeide aktivt, målrettet og planmessig for likestilling og mot diskriminering (aktivitetsplikt). Aktivitetsplikten omfatter blant annet rekruttering, lønns- og arbeidsvilkår, forfremmelse, utviklingsmuligheter og beskyttelse mot trakassering.

Arbeidsgivere som har en aktivitetsplikt, og som i lov er pålagt å utarbeide årsberetning, skal redegjøre for planlagte og iverksatte likestillingstiltak i sin årsberetning eller årsbudsjett (redegjøringsplikt).

Den nye arbeidsgiverstrategien i staten, som ble satt i verk i april 2016, innebærer blant annet at virksomhetenes rolle og ansvar i utviklingen og gjennomføringen av den statlige arbeidsgiverpolitikken skal styrkes. Hovedstrategi 3 har delstrategier som stiller krav til de lokale arbeidsgiverne. En delstrategi stiller krav om å rekruttere bredt og ikke overse kompetanse. En annen delstrategi stiller krav om å arbeide for et godt og inkluderende arbeidsmiljø.

TILTAK 20

a. Kommunal- og moderniseringsdepartementet vil samarbeide med virksomhetene om å utvikle tiltak som skal bidra til å oppfylle den nye arbeidsgiverstrategien i staten, herunder delstrategiene om rekruttering og et inkluderende arbeidsmiljø.

Ansvarlig: Kommunal- og moderniseringsdepartementet / Alle

b. Krav til offentlige myndigheter/arbeidsgivere i Lov om forbud mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk, skal imøtekommes. Den enkelte statlige virksomhet må derfor finne gode, konkrete løsninger for hvordan virksomheten, både som myndighetsutøver og som arbeidsgiver, skal «arbeide aktivt, målrettet og planmessig for likestilling og mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk», slik loven krever.

Ansvarlig: Alle

1976 • AHF

Arbeidsgrupper for homofil frigjøring (AHF) blir dannet. Året etter starter AHF tidsskriftet Løvetann. Løvetann eksisterer frem til 2003, fra 1992 med selvstendig redaksjon.

Oppdatering av veilederen til statens utredningsinstruks

Ny, forenklet utredningsinstruks ble fastsatt ved kgl. res. 19. februar 2016. Også obligatoriske krav ble gjort tydeligere gjennom denne revisjonen. Kravet om å utrede mulige konsekvenser for likestilling, der dette er relevant, er opprettholdt i den nye versjonen.

Direktoratet for økonomistyring (DFØ) er delegert ansvaret for å forvalte instruksene og eier også den generelle veilederen til instruksene. I veilederen nevnes likestillings- og diskrimineringshensyn som et eksempel på viktige prinsipielle spørsmål. Den generelle veilederen suppleres med sektorveiledere som gir utdypende veiledning på enkeltområder. Barne- og likestillingsdepartementets sektorveileder fra 2010, Konsekvenser for likestilling - gjelder fortsatt.

Dagens likestillings- og ikke-diskrimineringsveileder er ikke oppdatert i tråd med diskrimineringslovgivningen, blant annet trådte lov om diskriminering på grunn av skk i kraft etter siste revisjon av veilederen.

TILTAK 21

BLDs veileder til statens utredningsinstruks, Konsekvenser for likestilling, skal oppdateres slik at den samsvarer med kravene i diskrimineringslovgivningen, herunder lov om forbud mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.

Ansvarlig: Barne- og likestillingsdepartementet / KMD

Innsats på lokalt/regionalt nivå

Det er et mål at fylkeskommuner, kommuner og kommunale virksomheter har god kjennskap til Lov om diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk (fra 2014), og at

disse virksomhetene imøtekommer lovens plikter og krav.

Det er en viktig verdi i det norske samfunnet at alle mennesker uavhengig av bakgrunn har like rettigheter og muligheter på alle samfunnsområder. Dette er en verdi som kan sikres og fremmes gjennom bruk av plan- og bygningsloven. Dersom diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk er en utfordring i en kommune eller et fylke, gir loven ulike virkemidler for å løfte dette fram på en planmessig, sektorovergripende og forpliktende måte. Kommunen kan for eksempel gjøre bruk av kommuneplanens samfunnsdel, tilsvarende mulighet har fylkeskommunen i regional plan.

Det er viktig å legge til rette for erfaringsutveksling mellom nøkkelpersoner fra regionale og lokale myndigheter og tjenesteytere og se på hvordan, lhbti-perspektiver kan integreres i nåværende og framtidige mangfoldsplaner. Agder-prosjektet «Likestilling som regional kraft» kan være ett eksempel på hvordan likestilling og ikke-diskriminering kan inkluderes i den lokale/regionale agendaen.

For å få et bedre kunnskapsgrunnlag er det under utarbeidelse et indikatorsett som skal dekke utviklingen når det gjelder likestilling og ikke-diskriminering, inkludert den lokale innsatsen på feltet, se tiltak 1a) i kapittelet om Kunnskap og FoU.

TILTAK 22

- Bufdir skal utvikle og spre enkle nettsider til bruk for fylkeskommuner, kommuner og kommunale virksomheter, med eksempler på god praksis, presentasjonsmaler, nyttige verktøy med mer.
- For å styrke lokal kompetanse om ikke-diskriminering skal det utvikles og gjennomføres en serie av regionale samlinger.

1977 • HOMOFIL FRISKMEDELSE

Norsk Psykiatrisk Forening stryker «homoseksualitet» fra listen over mentale forstyrrelser. Først i 1982 fjerner Sosialdepartementet homofili som sykdomsdiagnose.

1979 • FHO

Fellesrådet for homofile og lesbiske organisasjoner i Norge (FHO) blir dannet. Konflikter og eksklusjoner i DNF-48 var bakgrunnen for opprettelsen av en rekke nye, lokale organisasjoner.

c. Det skal gjennomføres et årlig fagmøte med fylkesmennene om likestilling og ikke-diskriminering. Fagmøtet vil ha som formål å styrke fylkesmennenes kompetanse på likestillingsfeltet, inkludert seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk, og sørge for likeverdige offentlige tjenester også for lhbti-personer.

Ansvarlig: Barne- og likestillingsdepartementet

Helse og omsorg

Målene for helse- og omsorgssektorens innsats mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk er

- Likeverdige helse- og omsorgstjenester på tvers av kjønnsidentiteter og seksuelle orienteringer.
- God kompetanse og sensitivitet om lhbti-temaer i helse- og omsorgssektoren.
- Reduserte helseforskjeller mellom lhbti-personer og den øvrige befolkningen.

Likeverdige helse- og omsorgstjenester innebærer at tjenester på alle nivåer skal være tilgjengelige rent praktisk, men også at innholdet i tjenestene skal være individuelt tilrettelagt og tilpasset den enkeltes behov. Da er det avgjørende at fagpersoner har tilstrekkelig kompetanse om de ulike pasient-gruppene de møter.

Riktig og tidlig oppfølging i de tilfeller hvor symptomer/sykdom også kan være relatert til seksualitet, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk er i stor grad betinget av god kunnskap og oppmerksomhet hos helsepersonell. Mangelfull kunnskap kan i ytterste konsekvens føre til svikt i behandling og oppfølging. Nødvendig kompetanse om lhbti-tematikk avhenger av at dette er et prioritert og diskutert tema i virksomhetene, og at det er en del av det generelle kvalitetsarbeidet i tjenestene. Helsemyndighetene samarbeider med og støtter flere organisasjoner

på skk-feltet, og har et godt samarbeid med FRIs tiltak Rosa kompetanse helse.

Helsestasjons- og skolehelsetjenesten skal være en viktig bidragsyter til økt forståelse og normalisering av temaer knyttet til lhbti-området, både for barn, foreldre og samarbeidspartnere i andre tjenester som skole og barnehage. Den byomfattende Helsestasjonen for LHBT-ungdom i Oslo gir et verdifullt kompetansemiljø både for enkeltkonsultasjoner, klasseromsundervisning og veiledning av fagpersoner i andre tjenester.

Hovedmålet må likevel være at flest mulig av innbyggerne skal ivaretas gjennom ordinære helse- og omsorgstjenester og at disse skal ha nødvendig bevissthet og kompetanse til å ivareta alle innbyggere og avdekke brukernes ulike problemstillinger, inkludert utfordringer knyttet til lhbti og seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.

Tilbakemeldinger fra befolkningen viser at seksuell helse i for liten grad blir tematisert og drøftet i møte med helse- og omsorgstjenestene. En generell åpenhet fra tjenesteyters side er nødvendig for å skape en atmosfære der det er rom for å løfte frem og synliggjøre utfordringer knyttet til det å bryte med normer for seksualitet og kjønn. Dersom seksualitet er et ikke-tema i møtet med tjenestene vil dette også påvirke hvorvidt man tør å ta opp helseplager relatert til seksualitet, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk.

De aller fleste lhbti-personer har hatt kontakt med fastlegen, men det varierer sterkt om man faktisk har drøftet helseutfordringer knyttet til lhbti-tematikk. Eldre lhbti-personer er oftere barnløse og enslige enn majoritetsbefolkningen. Noen har mistet kontakt med familien som en direkte følge av sin legning eller kjønnsidentitet. Brukerorganisasjoner rapporterer at enkelte velger å gå tilbake «i skapet»

1981 • ANTIDISKRIMINERING

Særskilt straffevern for homofile blir innført (§§135a & 349a). Disse paragrafene blir første gang prøvd for retten sommeren 1984 da pastor Hans Bratterud blir dømt i Høyesterett.

når de får økte hjelpebehov fra det offentlige. Åpenhet og bevissthet rundt lhbti-tematikk skal også ivaretas i helse- og omsorgstjenester rettet mot eldre.

Systematisk inkludering av lhbti-personer i helsetjenestetilbudet

Lhbt-perspektivet skal systematisk inngå i arbeidet med å styrke tilgjengeligheten og kvaliteten på helse- og omsorgstjenestene i alle nivåer av tjenestene. Helsestasjons- og skolehelsetjenesten, fastleger, spesialisthelsetjenesten og den kommunale helse- og omsorgstjenesten skal ha nødvendig kompetanse og bevissthet til å ivareta alle i befolkningen, uavhengig av seksualitet, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk.

En styrket kommunal psykisk helsetjeneste, som blant annet fra 2020 vil ha krav om psykologkompetanse, vil kunne bidra til at det etableres tilbud med lav terskel og høy kompetanse. Dette er viktig for å gjøre tilgangen til kvalifisert hjelp lettere, slik at mennesker som møter psykiske helseutfordringer, uavhengig av kjønn, identitet og seksuell orientering, kan få hjelp raskere og på lavere omsorgsnivå enn tidligere.

Kunnskap og kompetanse om problemstillinger som angår lhbti-området spesielt må være en integrert del av profesjonsutdanninger og fagutviklingstiltak.

TILTAK 23

Øke bevissthet og kompetanse om lhbti-tematikk i helse- og omsorgstjenesten.

Ansvarlig: Helse- og omsorgsdepartementet

Lavterskeltilbud i samarbeid med brukerorganisasjoner

Lavterskeltilbud utenfor den offentlige helse- og omsorgstjenesten er et viktig supplement til det offentlige tilbudet som bidrar til større bredde i tilbudet og når ut til en mangeartet gruppe. Flere av dagens tiltak i regi av brukerorganisasjoner når brukergrupper som i mindre grad benytter øvrige helsetjenester.

Samarbeid med sykehusavdelinger og/eller kommunal forvaltning er eksempel på tilrettelegging som er avgjørende for å sikre god medisinsk oppfølging der det er nødvendig.

Mulighetene til samtale med og møte med mennesker i samme situasjon er unikt ved likepersontiltak. Tilskuddsordninger innenfor hiv-feltet og til tiltak rettet mot seksuell helse har som målsetning å bidra til et mangfoldig lavterskel- og likepersontilbud og likepersontilbud. Over statsbudsjettet ytes det også direkte støtte til det forebyggende arbeidet mot psykiske helseproblemer blant seksuelle minoriteter, gjennom støtte til Ungdomstelefonen til Skeiv Ungdom og FRIs prosjekt Rosa kompetanse.

TILTAK 24

Tilrettelegge for lavterskeltilbud og likepersontiltak.

Ansvarlig: Helse- og omsorgsdepartementet

Samspill med strategi for seksuell helse

Ny samlet strategi for seksuell helse skal bidra til en åpen og inkluderende kultur der mangfold anerkjennes. Strategien skal løfte frem seksualitet som helseressurs, og bidra til å motvirke tabuer, skam, fordommer og stigmatisering knyttet til seksualitet.

1983 • HELSEUTVALGET

Helseutvalget for homofile blir stiftet som et svar på hiv-epidemien blant menn som har sex med menn (MSM). Organisasjonen utvikler seg til å bli en forebyggingsorganisasjon som har både MSM og kvinner som har sex med kvinner (KSK) som sine målgrupper.

Den nye strategien skal videreføre det gode arbeidet som er gjort for å forebygge ikke-planlagte svangerskap, hiv og seksuelt overførbare infeksjoner. Strategien lanseres høsten 2016 og har en varighet på fem år.

TILTAK 25

Utarbeide og gjennomføre ny samlet strategi for seksuell helse.

Ansvarlig: Helse- og omsorgsdepartementet

Målrettet innsats for å redusere helseforskjeller

Selv om den generelle helsen er god også i lhbt-befolkningen er det noen særskilte utfordringer og helseforskjeller som rammer hyppigere. Blant annet er høyere forekomst av smitte av seksuelt overførbare infeksjoner hyppigere blant menn som har sex med menn.

Lesbiske og bifile kvinner deltar sjeldnere i de store screeningsprogrammene for bryst- og livmorkreft. Og selv om de fleste lhbt-personer har god psykisk helse tyder levekårsundersøkelsene på at det er økt forekomst av psykiske plager, rusmisbruk og selvmordsatferd i enkelte undergrupper.

En sammenlikning av lhbt-befolkningens og den generelle befolkningens helse gir et sammensatt bilde. Der hvor det er systematiske helseforskjeller, bør disse drøftes og ivaretas under de respektive handlingsplaner.

TILTAK 26

Målrettet innsats for å redusere helseforskjeller mellom lhbt-personer og den øvrige befolkningen.

- Arbeidet for å øke testfrekvens, redusere nysmitte og sikre optimal behandling av seksuelt over-

1987 • AIDS

Landsforeningen mot Aids (LMA) stiftes av en rekke frivillige organisasjoner i Norge. Kirkens Bymisjon åpner Aksept, det første norske senteret for hivpositive og aidsyke.

førbare infeksjoner må målrettes slik at man når grupper med høy risiko. Dette arbeidet vil bli fulgt opp i strategi for seksuell helse.

- Generell informasjon om betydningen av kreft-screeningsprogrammer må tilpasses slik at disse fanger opp grupper av befolkningen som er underrepresentert ved test.
- Det vises for øvrig til Handlingsplan for forebygging av selvmord og selvskading og til Opptrappingsplan mot rus for omtale av henholdsvis selvmordsforebyggende og rusforebyggende tiltak som kan være aktuelle for gruppen.

Ansvarlig: Helse- og omsorgsdepartementet

Helsedirektoratet tildeler tilskudd for tiltak rettet mot hiv. For 2016 er det snakk om ca. 22 millioner kroner.

Tilskuddsordningen har to overordnede målområder:

- a. en helhetlig ivaretagelse av hivpositive
- b. forebygge nysmitte av hiv og seksuelt overførbare infeksjoner.

De tre hovedmålgruppene for ordningen er:

- a. mennesker som lever med hiv
- b. menn som har sex med menn med sårbarhet for hiv og seksuelt overførbare infeksjoner
- c. migranter med sårbarhet for hiv og seksuelt overførbare infeksjoner.

I tillegg kan følgende være målgrupper for prosjekttilskudd: andre befolkningsgrupper som har sårbarhet for hiv og seksuelt overførbare infeksjoner (herunder mennesker som selger og kjøper sex, sprøytebrukere m.fl.) Det tildeles etter søknad treårig driftstilskudd innenfor de tre hovedmålgruppene. I tillegg gis det etter søknad årlige prosjekttilskudd.

1988 • HENKI-DOMMEN

Høyesterett slår i den såkalte Henki-dommen fast at aids og hiv-positiv status ikke er oppsigelsesgrunn. Dette året stiftes også Pluss, foreningen for HIV-positive. I 1999 blir Pluss og LMA slått sammen til Pluss-LMA (nå HivNorge).

Videreutvikling av faglige rammer for helsetilbud for personer med kjønnsdysfori og kjønnsinkongruens

Å ha en kjønnsidentitet eller et kjønnsuttrykk som skiller seg fra hva omverdenen forventer, kan medføre utfordringer og belastninger. Kjønn er en av de sterkeste identitetsmarkørene vi har, og antakelsen om at alle er mann eller kvinne, og at alle har det kjønn de fikk tildelt ved fødselen, kan oppleves svært begrensende og belastende for mange personer som har en annen kjønnsidentitet enn majoritetsbefolkningen. Vi mangler fortsatt kunnskap om levekår og utfordringer for denne gruppen.

Status og utfordringer på feltet er beskrevet i en egen ekspertgrupperapport. Basert på rapportens konklusjoner har det vært en lengre høringsrunde hvor enkeltpersoner, fagmiljø og organisasjoner har kommet med innspill til videreutvikling og organisering av behandlingstilbudet.

Helse- og omsorgsdepartementet følger opp rapporten og høringsuttalelsene i samarbeid med Helsedirektoratet og de regionale helseforetakene. mht. videreutvikling av de faglige rammene for behandling av kjønnsinkongruens og kjønnsdysfori.

TILTAK 27

Videreutvikle de faglige rammene for behandling av kjønnsdysfori og kjønnsinkongruens.

Ansvarlig: Helse- og omsorgsdepartementet

Forsvar

Forsvarets verdigrunnlag sier følgende:

Alle mennesker har en iboende verdi, uavhengig av bakgrunn, egenskaper og prestasjoner. Forsvaret skal gjenspeile samfunnets mangfold. I et moderne forsvar har mangfold en egenverdi. Etnisk eller religiøs bakgrunn, alder, kjønn eller seksuell orientering er uten betydning for menneskeverdet. Tillit og respekt for den enkelte bygger på hans eller hennes lojalitet til sine medsoldater, til avdelingen og til Forsvarets oppgaver. Forsvaret skal reflektere både menn og kvinners perspektiver og verdier. Den samme grunnholdningen bør komme til uttrykk i møte med andres kultur og religion.

Forsvaret skal spre kunnskap og bevissthet om lhbti, blant annet gjennom følgende aktiviteter.

TILTAK 28

- Deltakelse på Oslo Pride Park og Parade.
- Samarbeid med FRI og LHBT-senteret i Bufdir.
- Internasjonalt samarbeid med NATO og nordiske land.
- Kunnskap om seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk integreres i Forsvarets etikkutdanning «Holdninger, etikk og ledelse» (HEL).

Ansvarlig: Forsvarsdepartementet

1992 • LLH

LLH (nå FRI) blir dannet ved sammenslåing av DNF-48 og Fellerrådet for homofile organisasjoner (FHO).

Foto: Tine Poppe

Usynlig eller mellom alle stoler

Foto: Tine Poppe

1993 • PARTNERSKAP

Stortinget vedtar partnerskapsloven som gir lesbiske og homofile par de samme rettigheter og plikter som heterofile par har gjennom ekteskapet. Unntaket er rett til adopsjon av barn (§4) og mulighet til å inngå partnerskap i kirken.

Trans, interkjønn og annen kjønnsstatistikk

Interkjønn

Interkjønn er en samlekategori som dekker en rekke forhold knyttet primært til ulike biologiske kjønns-karakteristika og en persons kroppslige kjønnsutvikling. Til tross for at blant andre Free and Equal, (en kampanje under FN), antyder at så mange som 1,7 prosent av befolkningen har en medfødt interkjønn-tilstand, finnes det svært begrenset forskningsbasert kunnskap om interkjønnpersoners livssituasjon.

I europeisk sammenheng har det de siste årene vært et tiltagende fokus på interkjønnpersoners situasjon. I en rapport fra Europarådet fra 2015 kommer det blant annet fram at mange land i Europa ikke ivaretar interkjønnpersoners rett til selvbestemmelse når det kommer til medisinsk behandling og vern av disse personenes fysiske integritet.

Hittil har interkjønn-gruppen vært omtrent usynlig for offentligheten, uten for eksempel en kjent talsperson eller interesseorganisasjon. Det er derfor viktig å få fram et bedre kunnskapsgrunnlag om interkjønn, blant annet om interkjønnpersoners livssituasjon, behov og utfordringer, herunder gruppens behov for helse- og omsorgstjenester.

TILTAK 29

- Utvikle forskningsbasert kunnskap om situasjonen for interkjønnpersoner i Norge, med forslag til det videre arbeid, jf. omtale under tiltak 1d) i kapittel om kunnskap og forskning.
- Legge til rette for en lavterskel møteplass for interkjønnpersoner, i regi av en organisasjon eller ved LHBT-helsestasjon for ungdom i Oslo.

- Identifisere utfordringer og eventuelle tiltaksbehov på basis av gjennomført kunnskapsinnhenting og kontakt med representanter for gruppen.

Ansvarlig: Barne- og likestillingsdepartementet

Oppdatering av attester, vitnemål og lignende ved endret juridisk kjønn.

For personer som har endret juridisk kjønn vil det være viktig å kunne presentere personlige dokumenter som er i tråd med deres nye juridiske kjønn.

En arbeidsgiver eller en skole som nekter å utstede ny attest eller et nytt vitnemål til en person som har endret sitt juridiske kjønn, vil kunne rammes av forbudet mot diskriminering på grunn av kjønnsidentitet, i diskrimineringsloven om seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. Å nekte å utstede ny arbeidsattest hvis personen kan dokumentere at vedkommende er den samme, kan dermed allerede i dag være ulovlig hvis ikke arbeidsgiveren eller skolen har en saklig grunn til å nekte å utstede attesten.

TILTAK 30

Spørsmålet om rett til nye attester/vitnemål etter bytte av juridisk kjønn skal vurderes.

*Ansvarlig: Barne- og likestillingsdepartementet
HOD/KD/ASD.*

1999 • BAMSEKLUBBEN

Den norske bamseklubben blir stiftet. Organisasjonen er en del av en internasjonal bevegelse, og hovedformålet er å skape trygge og inkluderende miljøer for homofile og bifile menn.

Unge lhbti-personer med funksjonsnedsettelse

Informasjon, fra offentlige myndigheter som ungdom kan komme i kontakt med, skal rette seg mot alle barn og unge og motvirke tabuer og forebygge diskriminering, både på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk og på grunn av funksjonsnedsettelse. Bufdir vil, gjerne sammen med Unge Funksjonshemmede og organisasjonene på skk-feltet, bidra til dette.

TILTAK 31

- Informasjon som unge personer med funksjonsnedsettelse ønsker om funksjonshemming, seksualitet og lhbti-spørsmål innarbeides i temaområdene til ung.no, og i ung.no sin spørsmål- og svartjeneste. Tjenesten må utformes slik at den kan besvare spørsmål som lhbti-ungdom har behov for å få svar på.
- Kompetanse om personer med funksjonsnedsettelse og lhbti-problematikk må også formidles til familievernkontor og kriesentre.

Ansvarlig: Barne- og likestillingsdepartementet

Lhbti-personer med innvandrerbakgrunn

Det er ofte stor forskjell på det samfunnet som flyktninger og innvandrere reiser fra, og det samfunnet de kommer til i Norge. Forskjellene kan oppleves som særlig store når det gjelder anerkjennelse av og rettigheter for lhbti-personer.

For å legge et grunnlag for gode holdninger, er det nødvendig å formidle et tydelig kunnskap om lhbti-personers rettigheter og livssituasjon i Norge til innvandrere. Lhbti-personer som kommer til Norge som flyktninger eller innvandrere kan risikere både sin fysiske og psykisk helse, til dels

som følge av holdninger i deler av den øvrige innvandrerbefolkningen. I familier kan det at et barn står frem som lhbti, føre til alvorlige konsekvenser som vold og forsøk på tvangsekteskap. Mer inkluderende nærmiljøer, og det å kunne ferdes trygt i offentlige rom er derfor av stor betydning for lhbti-personer med innvandrerbakgrunn.

På asylområdet skal myndighetene sørge for

- trygghet for lhbti-personer som er i asylmottak eller omsorgssentre, gjennom et kunnskapsbasert tilbud
- at asylsøknadsprosessen på bakgrunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk forvaltes i tråd med intensjonen

Når det gjelder bosetting og integrering har myndighetene følgende mål

- forsvarlig bosetting av flyktninger som er lhbti
- økt kompetanse om lhbti-spørsmål hos de som jobber med minoritetsungdom
- en mer komplett og enhetlig introduksjonsordning som ivaretar seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk i undervisningen
- å endre negative holdninger mot lhbti hos innvandrerbefolkningen

Myndighetene bør i sitt arbeid involvere blant annet Skeiv Verden, FRI og Skeiv Ungdom.

IMDi og VOX skal vurdere hvordan informasjon om lhbti-personer, og hva som forventes av aksept i Norge av lhbti-personer, kan få en tydeligere plass i introduksjonsprogrammet. Dette vil spesielt viktig i samfunnskunnskapen som formidles til deltakere i introduksjonsprogrammet.

Kommunene, som har ansvar for å drive introduksjonsprogram, skal oppfordres av IMDi til å sette av tid til dette i opplæringen, og til å bruke tilgjengelig materiale til videre opplæring.

1999 • NOVA-UNDERSØKELSEN

I 1999 presenterte forskningsinstituttet NOVA rapporten *Levekår og livskvalitet blant lesbiske kvinner og homofile menn*. Rapporten ga klare indikasjoner på levekårsutfordringer for disse gruppene, særlig med hensyn til selv-mordsatferd blant unge, rusbruk og psykisk helse.

For å nå frem til lhbti-personer med innvandrerbakgrunn gjennom introduksjonsordningen er det viktig at programrådgiverne i kommunene har god kunnskap på dette området.

Lhbti-personer på flukt

Lhbti-personer på flukt kan oppleve særskilte tilleggsutfordringer. Mange flykter fra samfunn der lhbti-personer er svært utsatte og marginaliserte. Lhbti-flyktninger kan også risikere hets og vold fra sin egen familie og personer fra samme opprinnelsesland. I en fluktsituasjon og i flyktningleirer kan det være svært vanskelig å holde seg skjult og unnsnippe negative sanksjoner fra omgivelsene.

TILTAK 32

Regjeringen vil på egnet tidspunkt vurdere om det kan være hensiktsmessig å prioritere lhbti-personer som en av flere prioriterte grupper ved uttak av kvoteflyktninger.

Ansvarlig: Justis- og beredskapsdepartementet

Gode troverdighetsvurderinger i asylsøknadsprosessen

Utlendingsdirektoratet skal sørge for gode troverdighetsvurderinger og retningslinjer for intervju av lhbti-asylsøkere i tråd med instruksjonen fra Justis- og beredskapsdepartementet av 2012. Etatene skal legge til rette for kompetansehevede tiltak på lhbti-feltet, blant annet gjennom å invitere relevante interesseorganisasjoner til seminar.

TILTAK 33

Heve kompetansen på lhbti-feltet blant intervjuere i asylsøknadsprosessen.

Ansvarlig: Justis- og beredskapsdepartementet

2000 • HOMOMELDINGA

På bakgrunn av NOVA-rapporten fastslo regjeringen i stortingsmeldingen *Levekår og livskvalitet blant lesbiske og homofile i Norge* at det er selvsagt at lesbiske og homofile skal møtes med likeverd og respekt i Norge. Meldingen sier at man må aktivt motarbeide negative holdninger til lesbiske og homofile og støtte og oppmuntre åpne holdninger.

Kunnskapsbaserte tilbud ved asylmottak og omsorgssentre

Asylmottakene skal tilrettelegge for en trygg hverdag for alle beboere. UDI vil i samarbeid med Bufdir vurdere å lage veileder og et kompetansehevingsprogram. Asylmottak og omsorgssentre skal bli bedre rustet til å forhindre overgrep og til å forstå utfordringene som lhbti-personer står ovenfor.

Asylmottakene skal ivareta beboernes behov for trygghet og sikkerhet. Mottakene skal sørge for at lhbti-personer har en tilpasset boløsning, så langt det er mulig. Mottakene skal gi informasjon om rettigheter, tilrettelegging og helsehjelp for lhbti-personer.

UDI skal basere seg på eksisterende forskning og rapporter på lhbti-feltet, og ta initiativ til en oppsummering med anbefalinger for å kartlegge hvilke tiltak som skal til for at lhbti-personer skal oppleve asylmottak som trygge.

TILTAK 34

- Identifisere og heve kompetansen til utvalgte asylmottak om kjønns mangfold, seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. Produsere veileder og kompetansehevingsprogram for asylmottak.
- Utrede hva som skal til for at lhbti-personer opplever asylmottak som trygge, og gjennomføre aktuelle tiltak for lhbti-personer mens de er i asylmottak. Iverksette informasjonsarbeid rettet mot hele gruppen asylsøkere.

Ansvarlig: Justis- og beredskapsdepartementet

- I samband med tiltaket om å heve kompetansen ved asylmottak, vil Bufdir vurdere å utvikle et kompetansehevingsprogram rettet mot ansatte

2000 • TRANSSEKSUELLE

Landsforeningen for transseksuelle (fra 2005: transkjønnete) stiftes som en pasientorganisasjon for mennesker med diagnosen transseksualisme. Skifter navn til Harry Benjamin ressurscenter i 2009.

i omsorgssentre som jobber med enslige mindreårige asylsøkere (EMA) under 15 år.

Ansvarlig: Barne- og likestillingsdepartementet

Forsvarlig bosetting og integrering av flyktninger

IMDi skal tilstrebe å bosette lhbti-personer i rimelig nærhet til en Skeiv Verden-gruppe eller tilsvarende organisasjon, med mindre ikke andre særlige årsaker foreligger. IMDi skal også tilstrebe å bosette transpersoner i rimelig nærhet til steder der de kan få god oppfølging relatert til deres kjønnsstatistikk. IMDi skal videreformidle relevant informasjon om dette til bosettingskommunen.

TILTAK 35

IMDi skal ved bosetting ta hensyn til de spesielle utfordringene lhbti-flyktninger kan stå overfor.

Ansvarlig: Justis- og beredskapsdepartementet

En oppdatert introduksjonsordning

Nyankomne innvandrere og flyktninger får kvalifisering gjennom introduksjonsordningen og opplæring i norsk og samfunnskunnskap. Kommunene er ansvarlig for gjennomføring av programmet. Nasjonalt fagorgan for kompetansepolitikk (VOX) har utarbeidet et forslag til pensum i samfunnskunnskap¹³.

IMDi og VOX skal vurdere hvordan informasjon om lhbti-personers rettigheter og livssituasjon i Norge kan få en tydeligere plass i introduksjonsprogrammet. Spesielt er dette aktuelt i samfunnskunnskapen som gis til deltakere i introduksjonsprogrammet.

Kommunene, som har ansvar for å drive introduksjonsprogram, skal av IMDi oppfordres til å sette av tid til dette i opplæringen, og til å bruke tilgjengelige materiale til videre opplæring.

For å nå frem til lhbti-personer med innvandrerbakgrunn gjennom introduksjonsordningen, er det viktig at programrådgiverne i kommunene har god kunnskap på dette området. Dette temaet skal regelmessig tas opp på samlinger for programrådgiverne.

TILTAK 36

Mer informasjon om lhbti i introduksjonsordningen og i undervisning i samfunnskunnskap og skoloring av programrådgivere i kommuner.

Ansvarlig: Justis- og beredskapsdepartementet

Tilbudet til lhbti-ungdom med minoritetsbakgrunn

For å kunne imøtekomme utfordringer lhbti-ungdom med innvandrerbakgrunn møter må tjenestetilbudet være basert på oppdatert kunnskap.

Kompetansen blant minoritetsrådgiverne skal heves. De skal vite hvordan de best kan hjelpe de aktuelle ungdommene og støtte dem i deres situasjon. Minoritetsrådgiverne skal inngå et tettere samarbeid med organisasjoner som Skeiv Verden.

Tjenesteapparatet i de forskjellige bykommunene skal ha nødvendig kunnskap om de spesifikke utfordringene lhbti-ungdom ofte møter i en krisesituasjon. Det er for eksempel nødvendig å kunne stille med et godt bo- og støttetilbud til ungdom på flukt fra tvangsekteskap og æresrelatert vold.

13) www.samfunnskunnskap.no

2004 • SKEIV VERDEN

Skeiv verden blir stiftet, først som en undergruppe av LLH; fra 2010 som en selvstendig, nasjonal interesseorganisasjon for lhbtq-personer med minoritetsbakgrunn.

Lhbtq-personers spesielle behov må tydeliggjøres i arbeidet med bo- og støttetilbudet for ungdom over 18 år som er utsatt for tvangsekteskap eller alvorlige frihetsbegrensninger, som Justisdepartementet har ansvaret for.

Bufdir skal tydeliggjøre at barn og unge som er lhbtq og har innvandrerbakgrunn kan ha et spesielt behov for informasjon, støtte og beskyttelse. Det er svært viktig å nå ut med informasjon til ansatte i kommunalt og statlig barnevern, kriesenter, NAV, politi, organisasjoner og andre relevante kanaler og instanser, om de ulike mulighetene for hjelp og støtte. Informasjon om bo- og støttetilbudet for barn og unge som er utsatt for tvangsekteskap og æresrelatert vold kan være særlig relevant. Det må etterstrebnes at nettstedet ung.no også er relevant for lhbtq-ungdom med innvandrerbakgrunn, og tilbyr god informasjon til denne gruppen.

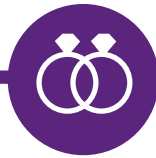
TILTAK 37

Bedre opplæring av- og informasjon til minoritetsrådgivere, de ansatte ved bo- og støttetilbudet for ungdom over 18 år som er utsatt for tvangsekteskap, vold eller begrensninger i sin frihet og de som jobber med nettstedet ung.no.

Ansvarlig: Justis- og beredskapsdepartementet / BLD

Kunnskap og holdninger blant innvandrere

I deler av innvandrer miljøene risikerer lhbtq-personer å bli utsatt for trakassering, diskriminering og vold, både innenfor og utenfor den nærmeste familie. Det er derfor viktig å arbeide for å øke kunnskapen og endre holdningene til lhbtq-personer i innvandrerbefolkningen. Det må tydeliggjøres overfor alle hva som er akseptabel adferd overfor

2008 • EKTESKAPSLOVEN

Regjeringen vedtar en felles ekteskapslov som gir lesbiske og homofile par mulighet til å gifte seg. Lovendringen gir også adopsjonsprøvningsrett for samkjønnede par og rett til assistert befruktning for lesbiske par.

Lhbtq-personer i Norge. Temaet må også tas opp med innvandrerorganisasjonene via den årlige Integreringskonferansen mellom organisasjonene og myndighetene, og de forberedende regionale innspillmøtene. Organisasjonene SEIF og Skeiv Verden vil kunne være viktige bidragsyttere i dette arbeidet.

TILTAK 38

- Lhbtq-temaer tas opp i forbindelse med den årlige integreringskonferansen mellom myndighetene og innvandrerorganisasjonene, og de forberedende regionale innspillmøtene.
- Legge til rette for holdningsskapende arbeid rettet mot innvandrerbefolkningen om lhbtq-personer, blant annet gjennom samarbeid med organisasjonene Skeiv Verden og SEIF.

Ansvarlig: Justis- og beredskapsdepartementet

Lhbtq-personer med samisk tilhørighet

Fafo-rapporten Lesbiske og homofile i Sápmi kom i 2009. Den viste blant annet at mange lesbiske og homofile med samisk tilhørighet opplever diskriminering og avvising. Samtidig er mange også stolte av både å være same og lesbisk eller homofil. I kjølvannet av rapporten har det blitt større bevissthet og en mer åpen diskusjon om disse temaene i de samiske miljøene, inkludert i Sametinget. Det er likevel fortsatt behov for en tydelig innsats for å oppnå et mer inkluderende og åpent samisk samfunn når det gjelder seksuell orientering og ulike typer kjønnsstatistikk. I tråd med prosedyrene for konsultasjoner mellom statlige myndigheter og Sametinget, vil BLD og KMD legge opp til et samarbeid rundt dette.

2008 • HANDLINGSPLAN

Regjeringen legger frem Norges første nasjonale handlingsplan for bedre livskvalitet for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner.

En rekke av tiltakene i denne handlingsplanen vil være relevante også i samiske miljøer og grupper, jf. tiltak overfor lokale/regionale myndigheter og arbeidsliv.

Det legges opp til at planen oversettes til et samisk språk.

TILTAK 39

- a. Dokumenter og verktøy som blir utviklet som følge av denne planen, overfor kommuner og arbeidsliv, oversettes til et samisk språk jf. særlig tiltakene 22 og 15.
- b. Myndighetene vil ta initiativ til et samarbeid med Sametinget og samiske institusjoner med sikte på videreføring og utvikling av tiltak som kan bidra til at lhbti-personer med samisk bakgrunn opplever større grad av åpenhet og inkludering.

Ansvarlig: Barne- og likestillingsdepartementet / KMD

2010 • FRISKMELDER TRANSVESTITTER

Helsedirektoratet fjerner sykdomsdiagnosene transvestitt, fetisjist og sadomasochist i den norske versjonen av diagnoseregisteret ICD-10

2010 • EUROPARÅDETS LHBT-ANBEFALING

Europarådets lhbt-anbefaling til medlemsstatene (CM/Rec(2010)5) om tiltak mot diskriminering på grunnlag av seksuell orientering eller kjønnsidentitet trer i kraft. Anbefalingen er det første internasjonale juridiske instrument på lhbt-området. Gjennom anbefalingen har medlemsstatene, inkludert Norge, forpliktet seg til å gjennomføre tiltak på en rekke samfunnsområder.

Foto: Thinkstock

Foto: Tine Poppe

Internasjonal innsats

2011: LHBT-senteret

Regjeringen etablerer LHBT-senteret, et nasjonalt kunnskapssenter for seksuell orientering og kjønnsidentitet under Barne-, ungdoms-, og familiedirektoratet. LHBT-senteret systematiserer, forvalter og sprer kunnskap om fagfeltet, i samarbeid med andre sektorer, forskere og interesseorganisasjoner. Målet er likeverdige offentlige tjenester til hele befolkningen: www.lhbt.no

Det er et overordnet mål at universelle menneskerettigheter og statenes forpliktelser for disse, gjøres gjeldende for alle, inkludert lhbti-personer.

Diskriminering av lhbti-personer når det gjelder tilgang til arbeid, helse, utdanning og andre grunnleggende tjenester er utbredt. Gjennom samarbeid med land fra alle regioner og gjennom ulike internasjonale organisasjoner og nettverk arbeider Norge aktivt for å sette lhbti-tematikken på den internasjonale dagsorden. Utenriksdepartementet har utviklet en egen veiledning for arbeidet med lhbti-rettigheter rettet mot utenriksstasjonene. Seksuell orientering og kjønnsidentitet er også et innsatsområde for arbeidet med menneskerettigheter i utenriks- og utviklingspolitikken, slik det kommer fram i Meld. St. 10 (2014-2015) «Muligheter for alle – menneskerettighetene som mål og middel i utenriks- og utviklingspolitikken».

Behov for anerkjennelse av at menneskerettighetene også gjelder lhbti-personer har kommet høyere på den internasjonale dagsordenen de siste årene. Norge er en aktiv støttespiller i utviklingen av det internasjonale normverket for å beskytte og fremme menneskerettighetene for lhbti-personer. Dette gjelder både i den utenrikspolitiske dialogen og innen internasjonalt utviklingssamarbeid. Stadig flere land erkjenner at lhbti-personer, i samsvar med FNs menneskerettserklæring, har samme rett til ikke-diskriminering og likebehandling som alle andre mennesker. Gjennom arbeid ledet av FNs Menneskerettighetsråd er det rettet økt oppmerksomhet om omfang av vold og diskriminering mot lhbti-personer, og anbefalinger om hvordan deres rettigheter kan styrkes. FNs globale bærekraftsagenda har et sterkt fokus på inkludering av sårbare grupper, i tråd med prinsippet om at «ingen skal etterlates». En del FN-organisasjoner har satt i verk tiltak for å identifisere hvordan deres programmer kan styrkes slik at disse også bidrar til å bekjempe

diskriminering og undertrykkelse herunder av lhbti-personer.

Norge har spilt en aktiv rolle i å bringe sammen ulike internasjonale aktører som arbeider med seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. Den internasjonale konferansen om menneskerettigheter, seksuell orientering og kjønnsidentitet, som ble avholdt i Oslo i 2013, var en viktig milepæl. Alliancebygging mellom stater, og mellom stater og ikke-statlige aktører spiller fortsatt en viktig rolle i den internasjonale innsatsen. Norge, sammen med en rekke andre land, har deltatt i diskusjonen om behovet for en fast internasjonal møteplass som kan bidra til å bringe dette arbeidet videre. I 2016 har Uruguay og Nederland tatt på seg rollen som vert for en global konferanse om lhbti og menneskerettigheter.

Slik en nylig utgitt rapport fra FNs Høykommissær for Menneskerettigheter viser, har mange land i alle deler av verden de siste årene tatt positive grep i form av lovreform, opplæring av myndighetspersonell og støtte til holdningsendrende arbeid. Det er også en økende vilje blant internasjonale organisasjoner til å integrere lhbti-personers rettigheter i sin satsing, inkludert innen FN-systemet. Det store bildet er allikevel at lhbti-personer fortsatt lever i utrygghet og er utsatt for omfattende brudd på sine menneskerettigheter. Over 75 land har fremdeles lover som kan brukes til å kriminalisere eller trakassere mennesker på grunnlag av seksuell orientering og kjønnsidentitet. Flere land har også utviklet nye såkalte anti-propaganda lover for å begrense muligheten til offentlig diskusjon om lhbti-rettigheter. Nasjonale organisasjoner, ofte i samarbeid med internasjonale organisasjoner og nettverk, spiller en spesielt viktig rolle i å fremme og beskytte lhbti-personers rettigheter, og er pådrivere for holdningsskapende arbeid knyttet til seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. Ambassadene

2014 • DISKRIMINERINGSVERN

Lov om forbud mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk trer i kraft.

legger stor vekt på kontakt og mulighet for samarbeid med lokale lhbti-organisasjoner. Finansiell støtte gis både gjennom utviklingssamarbeidet og EØS-samarbeidet.

Utdanning er en hovedprioritet i den norske utviklingspolitikken. Gjennom utdanningsatsingen skal Norge være ledende i en ny internasjonal offensiv for å sikre relevant utdanning for alle. Den norske satsingen legger stor vekt på inkludering av sårbare grupper. UNESCO anerkjenner at homofobi og transfobi i utdanningssektoren er et stort problem. Det er derfor satt i gang et internasjonalt arbeid for å rette søkelyset mot denne utfordringen, og for å identifisere relevante tiltak for forebygging. Norge vil følge med på dette arbeidet og bidra til at gode erfaringer, både når det gjelder politikktutvikling og praktiske tiltak, tas inn i den norske utdanningsatsingen.

TILTAK 40

- a. Støtte menneskerettighetene til lhbti-personer i utenriks- og utviklingspolitikken
- b. Opprettholde og etablere allianser med nasjonale og internasjonale lhbti-organisasjoner
- c. Støtte organisasjoner og tiltak som fremmer menneskerettighetene til lhbti-personer
- d. Inkludere innsats for å styrke lhbti-personers rettigheter innen den internasjonale utdanningsatsingen

Ansvarlig: Utenriksdepartementet

Innsats i Europa

Det har vært en positiv utvikling når det gjelder lhbti-personers rettigheter og livskvalitet i Europa, men det er store variasjoner mellom land og regioner, og det er mye arbeid som gjenstår.

I enkelte europeiske land har en positiv utvikling blitt reversert gjennom ulike tiltak som har svekket lhbti-personers rettigheter og begrenset deres frihet.

Europarådet vedtok i 2010 en anbefaling om hva medlemslandene burde gjøre for å bekjempe diskriminering på grunnlag av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. EU la i 2015 fram en tiltaksliste med det samme formålet, som vil innebære betydelig innsats både på EU-nivå og i medlemslandene. Europarådet etablerte i 2011, blant annet med støtte fra Norge, en egen enhet som arbeider med spørsmål relatert til seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.

Sammen med et stort antall andre europeiske stater deltar Norge i det uformelle European Governmental LGBTI Focal Points Network. Nettverket har vært, og er, viktig både for utviklingen av Norges nasjonale arbeid på feltet, men også som en arena der representanter fra Europarådet, EU og FN kan oppdateres om hva som skjer i landene – og selv presentere ulike sider av den internasjonale innsatsen på feltet overfor eksperter fra nasjonale myndigheter. Dette nettverket ble etablert i 2008 og Norge ble med i 2009. Nettverket er fremdeles den eneste arenaen i verden der myndighetsrepresentanter fra ulike land kan drøfte og utveksle erfaringer om ulike former for innsats på dette feltet.

IDAHO står for International day against homophobia and transphobia, en dag som markeres verden over den 17. mai hvert år. I Europa gjennomfører ett eller to av deltakerlandene i Focalpoint-nettverket (se omtale over) - et årlig, høyt profilert IDAHO-arrangement. De senere årene har et uformelt ministermøte blitt gjennomført som del av dette arrangementet. Et betydelig antall europeiske land deltar i ministermøtene med en statsråd, sammen med representanter på høyt nivå fra FN, EU og Europarådet.

2015 • SKEIVT ARKIV

Skeivt arkiv, det norske arkivet og kunnskapssenteret for skeiv historie, åpner 15. april ved Universitetsbiblioteket i Bergen.

TILTAK 41

- a. Norge vil fremme og synliggjøre lhbti-rettigheter i Europarådets komitéstruktur og støtte Europarådets arbeid med likestilling og ikke-diskriminering knyttet til seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.
- b. Norge viderefører sin deltakelse i European Governmental LGBTI Focal Points Network og deltakelse på høyt nivå i det uformelle ministermøtet tilknyttet IDAHO-arrangementet.
- c. Norge vil vurdere å tilby seg å være vertskap for et møte i the European Governmental LGBTI Focal Points Network, eller et IDAHO-arrangement, i løpet av planperioden.

Ansvarlig: Barne- og likestillingsdepartementet

EU/EØS og EØS-midlene

Norge er representert i Europakommisjonens høynivågruppe for ikke-diskriminering, Likestilling- og mangfold, og i utvalgte ekspertseminarer for utveksling av erfaringer og gode eksempler på lhbti-politikk og rettigheter. Europakommisjonen har presentert en tiltaksliste for å fremme likestilling for lhbti personer (2015), i tråd med norske interesser og verdisyn.

I løpet av neste periode for EØS-midlene, 2014 – 2021, vil Norge sammen med de øvrige EFTA/EØS-landene Island og Liechtenstein stille 2,8 milliarder Euro til sentral- og Sør-Europa. Deler av støtten vil gå til å styrke demokrati og respekt for menneskerettighetene. Støtten til sivil samfunn vil fortsette.

EUs Fundamental Rights Agency, FRA, er blant verdens ledende forskningsmiljøer når det gjelder komparative studier av grunnleggende rettigheter og kår for ulike minoriteter, herunder lhbti-gruppene. Det finnes svært lite sammenliknbare data om rettigheter og kår blant lhbt-personer i ulike land. FRA lanserte i 2012-13 en unik nettbasert survey om opplevelse av respekt, trygghet og rettigheter blant lhbt-personer i Europa, og om gruppens erfaringer med diskriminering, vold og trakassering. Analysene baseres på svarene fra 93 000 respondenter fra 28 europeiske land. Norge var ikke med.

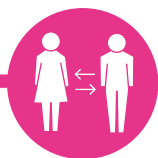
TILTAK 42

- a. Følge opp og støtte Europakommisjonens initiativ om likestilling for lhbti, gjennom aktivt samarbeid med EUs medlemsland i Europakommisjonens høynivågruppe og deltagelse i EUs ekspertseminarer om lhbti-rettigheter.
- b. Norge vil vurdere å yte samarbeid og støtte til land som ønsker å benytte EØS-midlene til å styrke lhbti-likestilling og rettigheter.
- c. Det vil bli vurdert nærmere om og eventuelt på hvilken måte Norge kan ta del i og omfattes av EU/FRAs (Fundamental Rights Agency) komparative undersøkelser om ulike menneskerettighetsspørsmål, blant annet undersøkelser som omfatter skk-temaer.

Ansvarlig: Barne- og likestillingsdepartementet

2016 • LOV OM ENDRING AV JURIDISK KJØNN

Forslag til ny lov om endring av juridisk kjønn blir vedtatt av Stortinget. Loven innebærer at personer som opplever å tilhøre et annet kjønn enn de er registrert med i Folkeregisteret, skal ha rett til å endre juridisk kjønn uten krav om bestemt diagnose eller medisinsk behandling.

Norden

Norge deltar i de nordiske regjeringenes samarbeid i Ministerrådet for likestilling (MR-JÄM). MR-JÄM er en del av Nordisk Ministerråd (NMR).

Det fellesnordiske samarbeidsprogrammet for 2015-2018, «Tillsammans för jämställdhet – ett starkare Norden», legger rammene for samarbeidet på kjønnslikestillingsfeltet. Norge har formannskapet i det nordiske samarbeidet i 2017, og vil prioritere innsats særlig mot vold, hatefulle ytringer og for likestilling i arbeidslivet.

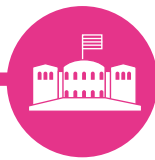
TILTAK 43

Det skal vurderes hvordan Norge, eventuelt sammen med øvrige nordiske land, kan bidra til at det nordiske likestillingssamarbeidet kan utvides til også å omfatte innsats mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.

Ansvarlig: Barne- og likestillingsdepartementet

2016 • HANDLINGSPLAN

Regjeringen legger fram Norges andre handlingsplan mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk: Trygghet, mangfold, åpenhet.

Foto:Tine Poppe

Vedlegg 1

Begreper

Aseksualitet

Aseksualitet innebærer fravær av seksuell tiltrekning eller fravær av seksuell lyst. Aseksualitet er ikke det samme som sølibat. Mennesker som lever i sølibat opplever seksuell lyst og tiltrekning, men velger av ulike grunner å avstå fra sex i kortere eller lengre perioder, mens aseksuelle mennesker ikke har ønske om eller behov for sex.

BDSM

BDSM er en engelsk forkortelse som også brukes på norsk: BD står for Bondage (binding med tau eller lignende) og Disciplin, DS står for Dominance (å dominere og bestemme) og Submission (å bli bestemt over, underkaste seg) mens SM står for sadomasochisme.

Bifil/biseksuell

Å være bifil handler både om praksis, tiltrekning og identitet. En bifil person tiltrekkes av eller forelsker seg i mennesker, uavhengig av hvilket kjønn den andre har. Bifil som begrep, levemåte eller identitet, bryter med en forståelse om at befolkningen kan deles inn to grupper, heterofile og homofile. Bifile kan dermed oppleve usynliggjøring, ikke å bli tatt på alvor og annen diskriminering blant både heterofile og homofile.

Ciskjønn

Å være ciskjønn betyr at en identifiserer seg med det biologiske kjønn en er født med. En ciskjønn kvinne/ciskvinne er født som kvinne og identifiserer seg med det kvinnelige kjønn, og en ciskjønn mann/cismann er født som mann og identifiserer seg med det mannlige kjønn.

Heteronormativitet

Heteronormativitet betyr at heteroseksualitet og ciskjønn stort sett alltid blir tatt for gitt når mennesker møtes. Heteronormen omfatter de kulturelle og sosiale institusjoner, normer, praksiser og språk som reflekterer en kultur som forutsetter at alle mennesker er heterofile.

Homofil/homoseksuell

Å være homofil handler både om praksis, tiltrekning og identitet. En homofil mann eller kvinne tiltrekkes av eller forelsker seg i personer av samme kjønn. En homofil mann tiltrekkes av andre menn, mens en homofil (lesbisk) kvinne tiltrekkes av andre kvinner.

Interseksjonalitet

Begrepet interseksjonalitet benyttes i denne sammenhengen der en persons lhbt-status innvirker og samspiller med for eksempel alder, kjønn, seksuell praksis, grad av funksjonsevne, klasse, etnisitet, religion og kulturell tilhørighet.

Homofile, lesbiske, bifile, trans- og intersexpersoner finnes blant unge, gamle, alle kjønn, i den etnisk norske befolkningen og blant etniske minoriteter. Lhbt-personer kan også ha synlige eller usynlige funksjonshemminger. Enkelte lhbt-personer kan derfor oppleve å ha to eller flere minoritets-identiteter.

Intersex/interkjønn

Intersex eller interkjønn er et paraplybegrep for mange ulike tilstander som gjelder for personer som er født med usikker somatisk kjønnsutvikling. Interkjønnpersoner kan, helt fra fødselen av, ofte ikke beskrives som gutt eller jente. De fleste av disse barna blir underlagt kirurgi og tilvalgt kjønn som gutt eller jente. Alle interkjønntilstander er imidlertid ikke synlige. Noen kan være født med en sædleder og en

eggleder, mens andre har en utypisk sammensetting av kromosomer eller hormoner som er avgjørende for kjønnsutviklingen. Denne type interkjønntilstander avdekkes i mange tilfeller ikke før ved puberteten eller i voksen alder. Det er grunn til å tro at en del interkjønntilstander aldri blir oppdaget.

Juridisk kjønn

Med juridisk kjønn menes det kjønn en person er registrert med i Folkeregisteret.

Kjønnsdysfori

Kjønnsdysfori er en medisinsk betegnelse, som forklares som ubehag forårsaket av manglende samsvar mellom en persons kjønnsidentitet og det kjønn personen ble tillagt ved fødselen (og den assosierte kjønnsrollen). Det er blant annet dette som ligger bak diagnosen «transseksualisme». Flere velger å bruke ordet kjønnsidentitetstematikk i slike sammenhenger, i og med at «kjønnsdysfori» kan oppfattes som et sykeliggjørende og negativt ladet begrep.

Kjønnsidentitet

Kjønnsidentitet vil si en persons indre opplevelse av å være kvinne, mann, både kvinne og mann eller ingen av delene. De fleste identifiserer seg med det kjønn de ble tilskrevet ved fødsel, men ikke alle.

Kjønnsuttrykk

Et kjønnsuttrykk er den måten en person gir seg til kjenne på som enten kvinne, mann eller utenfor samfunnets tokjønnsnorm. Selv om de fleste mennesker presenterer seg i et kjønnsuttrykk som blir oppfattet som klart mannlig eller klart kvinnelig, har noen et kjønnsuttrykk som bryter med todelingen mellom mann og kvinne.

Lesbisk

Å være lesbisk handler både om praksis, tiltrekning og identitet. En lesbisk kvinne tiltrekkes av eller forelsker seg i personer av samme kjønn, altså andre kvinner.

Lhbti

Lhbti står for lesbisk, homofil, bifil, transperson og interkjønn. Interkjønn er en oversettelse til norsk av det engelske ordet intersex.

Forkortelsen lhbti kan representere en gruppe ulike personlige identiteter eller eventuelt til befolkningsgrupper. Lhbti benyttes av en rekke internasjonale organisasjoner, som FN, Europarådet og EU. Lhbtibegrepet favner både betegnelser knyttet til seksuell orientering (LHB) kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk (TI).

I mange sammenhenger kan lhbti erstattes med skk som står for seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk, og dermed viser til mer generelle fenomener snarere enn til identiteter/grupper.

Seksuell orientering

Seksuell orientering handler om hvem vi blir forelsket i, seksuelt tiltrukket av, og ønsker å være sammen med. De vanligste seksuelle orienteringene er heterofil, homofil, bifil og lesbisk. Noen bruker også skeiv.

Skeiv/queer

Skeiv er en norsk oversettelse av det engelske begrepet queer. Mange bruker «skeiv» som et synonym til lhbti. For andre er «skeiv» en identitet som utfordrer og overskrider kategoriene heterofil, lesbisk, homofil og bifil, og som innebærer en kritikk av samfunnets heteronormativitet. Skeiv brukes også av personer som opplever at de ikke passer inn i samfunnets inndeling av mennesker i to kjønn.

Skk

Skk er en forkortelse for Seksuell orientering, Kjønnside-ntitet og Kjønnsuttrykk. Seksuell orientering, kjønnside-ntitet og kjønnsuttrykk brukes fordi det av mange oppleves som en mer dekkende og mindre ekskluderende paraplybetegnelse enn lhbti. Lhbti har direkte referanser til enkelte (store) befolknings- grupper, mens flere mindre grupper ofte kan oppfattes å være del av lhbti-kategorien uten at de eksplisitt framgår av bokstavforkortelsen – og uten at de selv oppfatter seg som verken lesbiske, homofile, bifile eller transpersoner.

Trans/transperson/trans*

Trans brukes noen ganger som en samlebetegnelse for transpersoner og personer med kjønnside-ntitetstematikk (dvs. personer med kjønnside-ntitetste- matikk inkluderer samtlige personer som erfarer, eller har erfart, ubehag knyttet til en eller annen form for motsetning mellom sin kjønnside-ntitet

og sitt biologiske kjønn). Noen ganger brukes det en stjerne, trans*, for å vise til hele trans-spekteret og for å vise til mangfoldet blant mennesker som definerer seg som transpersoner.

Transseksualisme

Transseksualisme beskriver en situasjon der en person oppfatter å ha en kjønnside-ntitet som ikke samsvarer med det kjønn vedkommende er tilskrevet ved fødsel basert på ytre kjønnsorganer. Eksempelvis vil dette si at en person med kvinnelig kroppslig kjønn kan oppleve å ha en mannlig kjønn- side-ntitet.

Noen forklarer transseksualisme som å være født i «feil kropp» eller være en kvinne/mann fanget i en manns/kvinnes kropp. En betingelse for å få diagno- sen transseksualisme er at man har kjønnside-ntitetsfori, en sterk motstand mot sin fysiske kropp og kjønn.

Andre, som ikke ønsker å bruke transseksualisme som en diagnose, kan beskrive sin situasjon som å være født med en kropp som trenger fysisk juste- ring for å uttrykke riktig kjønnside-ntitet. Begrepet «transseksuell» oppleves som støtende for mange. Det er derfor bedre å bruke formuleringen «perso- ner med diagnosen transseksualisme». Etter at en person har gjennomgått kjønnside-ntitetsbekreftende behand- ling, og fått riktig juridisk kjønn, er det riktig å kun omtale vedkommende som kvinne eller mann.

Vedlegg 2

Lov om forbud mot diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk

Kapittel 1. Formål og virkeområde

§ 1. Formål

Lovens formål er å fremme likestilling uavhengig av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. Likestilling innebærer:

1. likeverd,
2. like muligheter og rettigheter,
3. tilgjengelighet og
4. tilrettelegging.

§ 2. Lovens saklige virkeområde

Loven gjelder på alle områder i samfunnet, med unntak av familieliv og andre rent personlige forhold.

§ 3. Lovens stedlige virkeområde

Loven gjelder i hele landet, herunder på Svalbard og Jan Mayen. Loven gjelder også på faste og flyttbare installasjoner i virksomhet på norsk kontinentalsokkel, på norske skip og norske luftfartøyer.

Kongen gir forskrift om lovens anvendelse for utsendte arbeidstakere, jf. arbeidsmiljøloven § 1-7.

§ 4. Ufravikelighet

Bestemmelsene i denne loven kan ikke fravikes ved avtale.

Kapittel 2. Forbud mot diskriminering

§ 5. Hovedregel om forbud mot diskriminering

Diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk er forbudt. Forbudet gjelder diskriminering på grunn av faktisk, antatt, tidligere eller fremtidig seksuell orientering, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk. Forbudet gjelder også diskriminering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk til en person som den som diskrimineres har tilknytning til.

Med diskriminering menes direkte og indirekte forskjellsbehandling som ikke er lovlig etter § 6 eller § 7. Med direkte forskjellsbehandling menes en handling eller unnlattelse som har som formål eller virkning at en person blir behandlet dårligere enn andre i tilsvarende situasjon, og at dette skyldes seksuell orientering, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk. Med indirekte forskjellsbehandling menes enhver tilsynelatende nøytral bestemmelse, betingelse, praksis, handling eller unnlattelse som fører til at personer stilles dårligere enn andre, og at dette skjer på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk.

§ 6. Lovlig forskjellsbehandling

Positiv særbehandling på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk er ikke i strid med forbudet i § 5 dersom:

- a. den har et saklig formål,
- b. den er nødvendig for å oppnå formålet og
- c. det er et rimelig forhold mellom det man ønsker å oppnå og hvor inngripende forskjellsbehandlingen er for den eller de som stilles dårligere.

§ 7. Positiv særbehandling

Positiv særbehandling på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk er ikke i strid med forbudet i § 5 dersom:

- a. særbehandlingen er egnet til å fremme lovens formål,
- b. det er et rimelig forhold mellom det man ønsker å oppnå og hvor inngripende forskjellsbehandlingen er for den eller de som stilles dårligere og
- c. særbehandlingen opphører når formålet med den er oppnådd.

§ 8. Forbud mot trakassering

Trakassering på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk er forbudt. Med trakassering menes handlinger, unnlattelser

eller ytringer som virker eller har til formål å virke krenkende, skremmende, fiendtlige, nedverdiggende eller ydmykende.

§ 9. Forbud mot gjengjeldelse

Det er forbudt å gjøre gjengjeld mot noen som har fremmet klage om brudd på denne loven, eller som har gitt uttrykk for at klage kan bli fremmet. Dette gjelder ikke dersom klageren har opptrådt grovt uaktsomt. Forbudet gjelder også overfor vitner i en klagesak.

Det er forbudt å gjøre gjengjeld mot noen som unnlater å følge en instruks som er i strid med § 10.

§ 10. Forbud mot instruks

Det er forbudt å instruere noen om å diskriminere, trakassere eller gjøre gjengjeld i strid med denne loven.

§ 11. Forbud mot medvirkning

Det er forbudt å medvirke til å diskriminere, trakassere, gjøre gjengjeld eller instruere i strid med denne loven.

Kapittel 3. Aktivt likestillingsarbeid

§ 12. Offentlige myndigheters plikt til aktivt likestillingsarbeid

Offentlige myndigheter skal arbeide aktivt, målrettet og planmessig for likestilling uavhengig av seksuell orientering, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk.

§ 13. Arbeidslivets organisasjoners aktivitetsplikt

Arbeidslivets organisasjoner skal arbeide aktivt, målrettet og planmessig for å fremme lovens formål innenfor sitt virkefelt.

§ 14. Organisasjoners og utdanningsinstitusjoners plikt til å forebygge og forhindre trakassering

Ledelsen i organisasjoner og utdanningsinstitusjoner skal innenfor sitt ansvarsområde forebygge og søke å hindre at det forekommer trakassering i strid med § 8.

Kapittel 4. Supplerende regler i arbeidsforhold

§ 15. Diskrimineringsforbudet i arbeidsforhold

- a. utlysning av stilling,
- b. ansettelse, omplassering og forfremmelse,
- c. opplæring og kompetanseutvikling,
- d. lønns- og arbeidsvilkår og
- e. opphør av ansettelsesforholdet.

Første ledd gjelder tilsvarende for arbeidsgiveres valg og behandling av selvstendig næringsdrivende og innleide arbeidstakere.

§ 16. Forbud mot innhenting av opplysninger ved ansettelse

En arbeidsgiver må ikke i ansettelsesprosessen, herunder under intervju eller på annen måte, innhente opplysninger om søkerens seksuelle orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. Dette gjelder likevel ikke opplysninger om søkerens samlivsform dersom:

- a. innhenting av opplysningene er begrunnet i stillingens karakter eller
- b. det inngår i formålet for virksomheten å fremme bestemte religiøse, kulturelle eller politiske syn, og arbeidstakerens stilling vil være av betydning for gjennomføringen av formålet.

Dersom slike opplysninger vil bli krevet, må dette angis i utlysningen av stillingen.

§ 17. Arbeidsgivers opplysningsplikt overfor arbeidssøker

En arbeidssøker som mener seg forbigått i strid med denne loven, kan kreve at arbeidsgiveren skriftlig gir opplysninger om den som ble ansatt. Arbeidsgiver skal opplyse om utdanning, praksis og andre formelle kvalifikasjoner.

§ 18. Arbeidsgivers opplysningsplikt om lønn

En arbeidstaker som har mistanke om diskriminering ved lønnsfastsettelsen, kan kreve at arbeidsgiver skriftlig opplyser om lønnsnivå og kriteriene for fastsettelsen av lønn for den eller de vedkommende sammenlikner seg med.

Den som mottar opplysninger om lønn i medhold av denne bestemmelsen, har taushetsplikt og skal underskrive en taushetserklæring. Dette gjelder ikke opplysninger som omfattes av offentleglova.

Arbeidsgiver som utleverer lønnsopplysninger om en ansatt etter denne bestemmelsen skal samtidig informere vedkommende om hvilke opplysninger som er utlevert, og til hvem.

§ 19. Arbeidsgivers aktivitetsplikt

Arbeidsgivere skal arbeide aktivt, målrettet og planmessig for å fremme lovens formål innenfor sin virksomhet. Aktivitetsplikten omfatter blant annet rekruttering, lønns- og arbeidsvilkår, forfremmelse, utviklingsmuligheter og beskyttelse mot trakassering. Aktivitetsplikten gjelder for:

- a. arbeidsgivere i privat sektor som jevnlig sysselsetter mer enn 50 ansatte og
- b. arbeidsgivere i offentlig sektor.

§ 20. Arbeidsgivers redegjørelsesplikt

Arbeidsgivere skal redegjøre for likestillingstiltak som er iverksatt og som planlegges iverksatt for å oppfylle aktivitetsplikten etter § 19.

Redegjørelsesplikten gjelder for virksomheter som har aktivitetsplikt etter § 19 og som i lov er pålagt å utarbeide årsberetning. Disse skal ta redegjørelsene inn i virksomhetens årsberetning.

Redegjørelsesplikten gjelder også for offentlige myndigheter og offentlige virksomheter som ikke er pålagt å utarbeide årsberetning. Disse skal ta redegjørelsene inn i årsbudsjettet.

§ 21. Arbeidsgivers plikt til å forebygge og forhindre trakassering

Arbeidsgivere skal forebygge og søke å hindre at det forekommer trakassering i strid med § 8.

Kapittel 5. Håndheving, bevisbyrde og reaksjoner

§ 22. Håndheving av loven

Likestillings- og diskrimineringsombudet og Likestillings- og diskrimineringsnemnda skal håndheve og medvirke til gjennomføringen av denne loven, jf. diskrimineringsombudsloven. Ombudet og nemnda skal likevel ikke håndheve reglene om:

- a. aktivt likestillingsarbeid i kapittel 3 og § 19,
- b. behandling av lønnsopplysninger i § 18 andre ledd eller
- c. oppreisning og erstatning i § 24

§ 23. Bevisbyrde

Det skal legges til grunn at diskriminering har funnet sted hvis:

- a. det foreligger omstendigheter som gir grunn til å tro at det har skjedd diskriminering og
- b. den ansvarlige ikke sannsynliggjør at diskriminering likevel ikke har funnet sted.

Dette gjelder ved påståtte brudd på bestemmelsene i kapittel 2 og §§ 15 og 16.

§ 24. Oppreisning og erstatning

Den som er blitt diskriminert kan kreve oppreisning og erstatning. Dette gjelder ved brudd på bestemmelsene i kapittel 2 og §§ 15 og 16.

I ansettelsesforhold gjelder ansvaret uavhengig av om arbeidsgiveren kan bebreides for diskrimineringen. På andre samfunnsområder gjelder ansvaret dersom den som har diskriminert kan bebreides for dette.

Erstatningen skal dekke økonomisk tap som følge av diskrimineringen. Oppreisning for ikke-økonomisk skade fastsettes til det som er rimelig ut fra skadens omfang og art, partenes forhold og omstendighetene for øvrig.

Disse reglene begrenser ikke personens rett til å kreve oppreisning og erstatning etter alminnelige erstatningsregler.

§ 25. Organisasjoners adgang til å opptre som fullmektig

I saker som behandles av Likestillings- og diskrimineringsombudet og Likestillings- og diskrimineringsnemnda, kan en organisasjon som helt eller delvis har til formål å arbeide mot diskriminering brukes som fullmektig.

I saker for domstolene kan en person utpekt av og med tilknytning til en organisasjon som helt eller delvis har til formål å arbeide mot diskriminering, brukes som prosessfullmektig. Dette gjelder ikke for Høyesterett. Retten kan nekte å godta en prosessfullmakt hvis det etter rettens skjønn er fare for at prosessfullmektigen ikke har tilstrekkelige kvalifikasjoner til å ivareta partens interesser på en tilfredsstillende måte. En prosessfullmektig skal ved siden av fullmakt som nevnt i tvisteloven § 3-4 til samme tid fremlegge skriftlig orientering fra organisasjonen om prosessfullmektigens kvalifikasjoner.

Litteraturliste

- Anderssen, Norman og Malterud, Kirsti.** (2013). *Seksuell orientering og levekår*. Bergen: Uni Research Helse.
- Anderssen, Norman og Malterud, Kirsti.** (2014). *Helse blant lesbiske og bifile kvinner i Norge*. Bergen: Uni Research Helse.
- Barne- og likestillingsdepartementet.** (2008). *Bedre livskvalitet for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner 2009 – 2012*. Oslo.
- Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet** (2015). *En god barndom varer livet ut: Tiltaksplan for å bekjempe vold og seksuell overgrep mot barn og ungdom (2014-2017)*. Oslo: Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet.
- Bakkeli, Vidar og Grønningsæter, Arne Backer** (2013). *LHBT i arbeidslivet – en kunnskaps gjennomgang*. Fafo-rapport 2013:25.
- Barne- ungdoms og familiedirektoratet** (2014). *Lhbt: Status 2014. Faktahefte - Kunnskap om levekår og livskvalitet for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner*. Oslo: Bufdir
- Berg, Rigmor** (2013). *Predictors of never testing for HIV among an national online survey of men who have sex with men in Norway*. Scandinavian Journal of Public Health, 41 (4): 398-404.
- Bjørkman, Mari** (2012). *Lesbisk selvtilit - lesbisk helse - utfordringer og mestringsstrategier hos lesbiske kvinner*. UiB: Avhandling for graden PhD.
- Dønåsen, Ingrid.** (2014) *Atypical Sex Development: Perspectives of Laypeople*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Egeland, Ingrid** (2016). *Rettene til LHBTI-barn i Norge: Vurdering og tilrådinger i lys av FN sin barnekonvensjon*. Oslo: LLH, Skeiv Ungdom og Redd Barna.
- Eggebø, Helga; Almlie, Maria og Bye, Marte Taylor** (2015). *Skeiv på bygda*. KUN-rapport 2015:2
- Europarådet** (2010). *Anbefaling CM / Rec (2010) 5 fra ministerkomiteen til medlemsstatene om tiltak mot diskriminering på grunnlag av seksuell orientering eller kjønnsidentitet*. Uoffisiell norsk oversettelse. Oslo: Bufdir
- European Commission.** *List of actions by the Commission to advance LGBTI equality*. Brussels: European Commission.
- Free & Equal** (2016). *Fact Sheet – Intersex*. New York: United Nations Human Rights Office of the High Commissioner.
- Fundamental Rights Agency** (2014). *EU LGBT survey – European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey*. Luxembourg: Publications Office of the European Union
- Elgvin, Olav; Bue, Kristine og Grønningsæter, Arne Backer.** (201). *Åpne rom, lukkede rom: LHBT i etniske minoritetsgrupper*. Fafo-rapport 2013:36.
- Fjær, Eivind Grip, Gundersen, Tonje og Mossige, Svein.** (2013). *Lesbiske, homofile, bifile og transpersoners utsatthet for vold i nære relasjoner. En kunnskapsversikt*. NOVA-rapport 5/13
- Grønningsæter, Arne Backer og Haualand, Hilde.** (2012). *Usynlig og selvlysende. Å være lesbisk, homofil, bifil eller transperson med nedsatt funksjonsevne*. Fafo-rapport 2012:53.
- Grønningsæter, Arne Backer og Nuland, Bjørn Richard** (2009). *Lesbiske og homofile i Sápmi*. Fafo-rapport 2009:26
- Grønningsæter, Arne Backer, Mandal, Roland, Nuland, Bjørn Richard og Haug, Hilde** (2009). *Fra holdninger til levekår – Liv med hiv i Norge i 2009*. Fafo-rapport 2009:13
- Hegna, Kristinn; Kristiansen, Hans Wiggo og Moseng, Bera Ulstein** (1999). *Levekår og livskvalitet blant lesbiske og homofile*. NOVA Rapport 1/1999. Oslo: NOVA
- Helse- og omsorgsdepartementet** (2015). *Rett til rett kjønn - helse til alle kjønn*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet.
- Hope, Kristin Lofthus og Neby, Simon.** (2010). *Kartlegging av familievernets og barnevernets tjenestetilbud til lesbiske, homofile, bifile og transpersoner*. Bergen: Uni Rokkansenteret.

Kristiansen, Hans Wiggo og Lescher-Nuland, Bjørn Richard.

(2013). *Aldring, livsløp og omsorgsbehov*. I: Holdninger, levekår og livsløp – forskning om lesbiske, homofile og bifile, Grønningsæter, Arne Backer (red.). Oslo: Universitetsforlaget.

Kunnskapsdepartementet (2015) NOU 2015:2 *Å høre til*.

Virkemidler for et trygt psykososialt skolemiljø. Oslo: Kunnskapsdepartementet.

Politidirektoratet (2014). *Anmeldelser med hatmotiv 2011-2014*.

Politidirektoratet (2016). *Politiets innbyggerundersøkelse*

2015. Oslo: Ipsos MMI.

Regjeringen (2016). *#Ungdomshelse – regjeringens strategi*

for ungdomshelse 2016 – 2021. Oslo: Departementene.

Roland, Erling og Auestad, Gaute. (2009). *Seksuell orientering*

og mobbing. Stavanger: Senter for adferdsforskning.

Røthing, Åse og Svendsen, Stine Helena Bang. (2009).

Seksualitet i skolen. Perspektiver på undervisning. Oslo: Cappelen Damm.

Røthing, Åse. (2013). «*Selektiv inkludering og fravær av sex*».

I: Holdninger, levekår og livsløp – forskning om lesbiske, homofile og bifile, Grønningsæter, A. (red.). Oslo: Universitetsforlaget.

St.meld. nr. 25 (2000-2001). *Levekår og livskvalitet for lesbiske*

og homofile i Noreg. Oslo: Barne- og familiedepartementet.

Moseng, Bera Ulstein (2007). *Vold mot lesbiske og homofile*

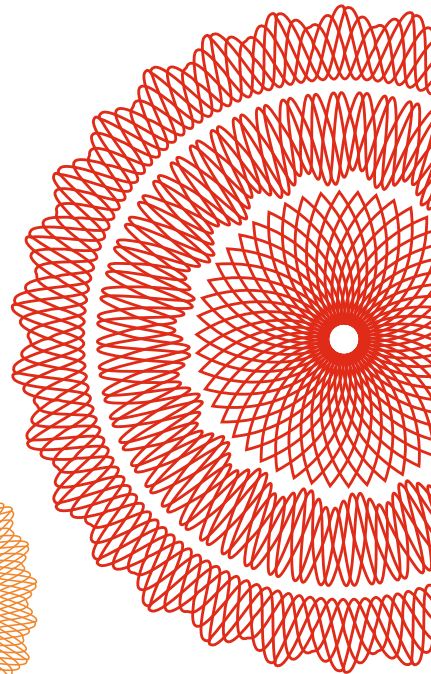
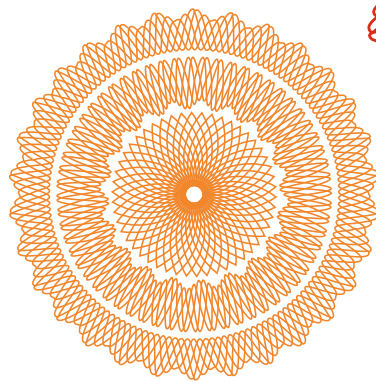
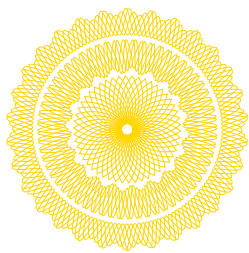
tenåringer. En representativ undersøkelse av omfang, risiko og beskyttelse - ung i Oslo 2006. Oslo: NOVA.

Van Der Ros, Janneke. (2013). *Alskens folk*. Levekår, livssituasjon

og livskvalitet til personer med kjønnsidentitetstematikk.

Likestillingscenteret.

Utgitt av:
Barne- og likestillingsdepartementet

Offentlige institusjoner kan bestille flere
eksemplarer fra:
Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon
Internett: www.publikasjoner.dep.no
E-post: publikasjonsbestilling@dss.dep.no
Telefon: 22 24 00 00

Publikasjonskode: Q-1236 B
Design: Anagram Design as
Omslagsfoto: LHBT-senteret/Bufdir
Trykk: Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon
06/2016 - opplag 300

